

Anmeldelser

Ernst Siegfried Hansen: Disteln am Wege.

Deutscher Heimat-Verlag Bielefeld, 1957. 452 s.

I sin første bog, *Kurier der Heimat*, som kom i 1955, beskæftigede Ernst Siegfried Hansen sig især med Sydslesvig efter befrielsen, dens undertitel var »Spillet om Slesvig mellem kapitulation og program Nord«. I *Disteln am Wege* er det først og fremmest det tyske mindretal og dets problemer efter det tyske sammenbrud, frem til 1955, som bliver behandlet, selvom også sydslesvigske spørgsmål nu og da tages op til drøftelse og undersøgelse, således i afsnittet om Kai-Uwe von Hassels grænsepolitik, der især handler om den danske repræsentation i den slesvigholstenske landdag.

Ernst Siegfried Hansen er født i Tønder. Under krigen var han korrespondent i Paris, men blev i september 1944 knyttet til *Nordschleswigsche Zeitung* som redaktør Harboe Kardels stedfortræder. Efter befrielsen var han en kort tid interneret i Fårhuslejren, og et afsnit af hans nye bog fortæller om denne tid. Han var med til at stifte Bund deutscher Nordschleswiger, oprettede mindretallets sekretariat, som han selv ledede i den første tid. En afgørende indsats kom han til at yde som redaktør af *Der Nordschleswiger* fra den første beskedne start i 1946 og frem til 1953. Ingen har som han forudsætninger for at give en skildring af mindretallets historie i disse bevægede og vanskelige år. Han har selv levet med i det hele, på mange måder haft afgørende indflydelse på udviklingen, og han er en dygtig skribent, en mand med et politisk jugement, som ikke blot giver hans ord vægt, men også gør hans skildring til fascinerende læsning for enhver, der interesserer sig for slesvigske spørgsmål, ønsker at vide noget om disse års vigtige begivenheder.

Ernst Siegfried Hansens bog er i og for sig ikke noget memoireværk, det er heller ikke nogen kildepublikation eller en historisk skildring. Det er både det ene, det andet og det tredje. Snart fortælles der om begivenhederne på grundlag af egne oplevelser, idet erindringen vel støttes af akter, optegnelser m. m. Til andre tider gengives kildematerialet nogenlunde in extenso. Her tænkes ikke så meget på tillægget af dokumenter, mere på de aktstykker, som findes i selve fremstillingen. Historikeren må være taknemmelig for, at interne redegørelser m. m. på denne måde gøres tilgængelig, så der bliver mulighed for — omend ikke udtømmende og

endeligt — at behandle den nyeste tids historie. Den gamle fordom, hvorefter begivenheder og forhold ikke var »historiske«, med mindre de var en 50 eller 100 år gamle, smuldrer heldigvis hen, ligeså overbevisningen om, at nationalpolitik hører til de gehejme sager, at materialet herom i nogle slægtled skal gemmes i arkiverne eller i erindringen hos de mænd, der var medagerende, som regel med det resultat, at de har taget deres viden med sig i den grav, hvorfra intet budskab kan sendes.

Det aktmateriale, der her bliver udgivet, er kilder, om hvis ægthed der ikke kan tvivles; pålideligheden af deres historiske vidnesbyrd må forskeren så vurdere. Når Ernst Siegfried Hansen derimod skriver om denne tids begivenheder, er der tale om kildestof af en helt anden karakter, det, historikeren kalder beretningen. Her væves erindring eller viden hentet andesteds fra ofte sammen med mere eller mindre subjektive vurderinger. Sådanne redegørelser er vel ligeså interessante som aktmaterialet, tit måske også ligeså værdifulde, men det er klart, at her må der og vil der hos læseren komme en kritik til orde. En dansker vil nu engang se helt anderledes på spørgsmålet om retsopgøret efter 5. maj end forfatteren af *Disteln am Wege*, fordi han som dansk selv har gennemlevet alle de stærke følelser, som var forudsætningen for, hvad der skete. Det er umuligt, at en tysker kan have den samme mulighed for at indleve sig i disse, en senere tids historiker vil vel heller ikke kunne genopleve dem. Dermed være ikke på nogen måde sagt, at Ernst Siegfried Hansens kritik ikke på mange måder vil kunne forstås, måske endda godtages af en dansker. Spørgsmålet om det rigtige i at dømme de tidsfrivillige og ikke mindst dømme dem til så lang en straf, som tilfældet blev, har jo også været stærkt diskuteret i danske kredse. Den enkeltes indstilling vil være afhængig af følelser og temperament, nogen objektiv dom nu eller i fremtiden er vel ikke mulig, men der er nok en del, som vil være enig med Jakob Petersen, når han sagde, af de, der kun blev straffet som tidsfrivillige, skulle have været ud inden jul, et synspunkt, som Ernst Siegfried Hansen heller ikke står helt fremmed overfor.

Som nævnt før, er der også rent historiske afsnit i bogen. Forfatteren har jo studeret historie i Berlin. I de to første kapitler behandler han Danmarks almindelige historie under besættelsen. Det er en god redegørelse med en klar forståelse for vigtige sider af udviklingen. Hans vurdering af dr. Best, hans mål og midler, afviger vel meget fra den opfattelse, som findes hos de fleste danskere, fordi dr. Best nu engang kom til — og måtte komme til — at stå som symbol på alt det onde hos fjenden. I dag er det muligt at vurdere hans person og hans politik sagligt og nøg-

ternt, billedet af denne mand bliver anderledes nuanceret, og mange vil forstå, at en del af hans indsats også blev til gavn for Danmark. Her tænkes ikke mindst på, at det var ham, der slog den danske nazisme ned som politisk bevægelse, som hindrede enhver mulighed for en Quisling-regering i Danmark, et forhold som også Ernst Siegfried Hansen fremhæver. Det bør tilføjes, at Renthe-Fink ikke havde haft mulighed for at gøre det, fordi hans politiske stilling var yderst svag.

Forfatterens skildring af Danmark i de fem onde år vidner om hans evne til objektiv vurdering, hans indgående kendskab til problemerne, også om hans politiske jugement. Sværere for ham bliver det at gøre sig fri af sin bundethed, når han giver en historisk skildring af mindretallets forhold under besættelsen. Det vil her føre for vidt at komme ind på de mange problemer, kun et enkelt, behandlet i afsnittet »Wie es wirklich gewesen war«, skal berøres, nemlig det mærkelige brev af 21. oktober 1940, som er trykt i Den parlamentariske Kommissions beretning bd. 14, bilag 59. Ernst Siegfried Hansen gengiver et uddrag deraf, men mærkeligt nok efter den danske oversættelse, ikke efter den tyske original, som er trykt i det bind, der indeholder det tyske materiale. Der synes ikke at være anden forklaring end den, at dette afsnit er skrevet, før Den parlamentariske Kommissions beretning blev udgivet i 1953.

Forståelsen og vurderingen af dette brev er vigtig for bedømmelsen af mindretallets politik i de første måneder efter 9. april. Det springende punkt er, hvem der har underskrevet brevet, der kun kendes i gennemslag uden underskrift, og hvilken hensigt man havde med det. Det første spørgsmål kan der næppe være tvivl om, hele brevets form og indhold viser, at det her er partiføreren, der taler, og det hedder da også i konsul Lanwers ledsagebrev til gesandtskabet i København »übersende ich anbei ein Schreiben des Parteiführers Dr. Möller vom 21. v. M.«. Hensigten kan der vel heller ikke være tvivl om. Selvom der ikke rejses direkte krav om Nordslesvigs tilbagevenden til riget, er et sådant dog den eneste logiske konsekvens af argumentationen i brevet, som når det f. eks. hedder: »Vejen til Norden går kun over løsningen af det slesvigske spørgsmål. Men dette spørgsmål vil først være løst, når ledelsen kommer i hænderne på det folkelige element, hvem ledelsen tilkommer efter tal og national styrke, når man regner med hele Slesvig.« Efter det materiale, der nu foreligger, kan der vist ikke være tvivl om, at mindretallet, dets menige medlemmer og dets ledere, i tiden lige efter den 9. april håbede på og arbejdede for en indlemmelse i Tyskland. Vi, der husker de tyske demonstrationstog med transparenter som

»Wir wollen heim ins Reich«, vil vel også have svært ved at mene noget andet.

I sin skildring af disse problemer bygger Ernst Siegfried Hansen især på de retslige afgørelser, hvorved dr. Møller blev frikendt for højforræderi, en afgørelse, der vel nok var rigtig, når straffelovens paragraf 98 skulle lægges til grund. Han anfører også dr. Bests udførlige redegørelse af 16. december 1947, som gengives efter Jes Schmidts nedskrivning, ikke efter udgaven i bilag nr. 143 til Den parlamentariske Kommissions beretning. Også her er der kun een forklaring: skildringen er blevet til før 1953. Jeg er overbevist om, at den ville være blevet anderledes, hvis den var blevet skrevet senere og med benyttelse af alt foreliggende kildemateriale. Man har dog lov til at undre sig over, at netop Ernst Siegfried Hansen i 1957 vil udsende en historisk redegørelse for så vigtige problemer uden fuldt ud at bygge på det kildemateriale, som har været tilgængelig fra 1953. Det er så meget mere beklageligt, som Disteln am Wege i høj grad er henvendt til læsere i hele Vesttyskland, ja for de fleste her vil blive grundlaget for deres viden om Nordslesvig under besættelsen.

Ernst Siegfried Hansens arbejde i Nordslesvig efter kapitulationen har skabt respekt om ham, også i danske kredse. Den nye politik, der er blevet ført — ikke uden indre kampe — anerkendelsen af grænsen, erklæringen om loyalitet har uden tvivl været til gavn for mindretallet, ja var en politisk nødvendighed. Men den nye linie har også været med til at fredeliggøre forholdene i Slesvig og dermed bane vejen for Bonn-erklæringerne. Ernst Siegfried har sin store andel i, at mindretallet gik denne vej. Kurier og Disteln vil blive ved med at være værker, enhver historiker eller historisk-interesseret vil søge tilbage til, selvom man i mangt og meget vil være uenig med forfatteren, en hel del også kan kritiseres. Disteln am Wege vil i mange år fremover være hovedværket om det tyske mindretals historie i de første år efter kapitulationen, det vil også fortælle om en nationalpolitiker med mod og vidsyn.

Johan Hvidtfeldt.

Aksel Lassen: Skæbneåret 1659.

Hungersnød og pest over Sydvestdanmark.

Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur 5, 1958, 169 s.

Med uddrag af Hygum, Jels og Oksenvad kirkebøger slår Aksel Lassen tonen an til skildringen af en af de største ulykker, der har ramt vor landsdel og betydelige dele af Nørrejylland, pesten

i 1659. Polske tropper var som vore forbundsfæller i krigen mod den svenske Karl Gustav trængt op i Jylland, og foruden at huser og plyndre brævt, havde de ført den dødbbringende pest, plettyfusen, med sig. Dødeligheden blandt den hjemmehørende befolkning var rædselsfuld stor, i Hygum sogn noteres således i kirkebogen 1659 504 døde og i 14 sogne i Syd- og Sønderjylland med bevarede kirkebøger har Aksel Lassen ialt optalt 1927 døde for dette år. Ved sindrige beregninger, som det her vil føre for vidt at komme ind på, når han til det resultat, at disse døde udgør mellem 27 og 32 % af de 14 sognes samlede indbyggertal, men der er store udsving fra sogn til sogn. I Hygum døde således 77 %, i Østerløgum 35 %, men i Emmerlev sogn kun 8 %. I Ribe døde over 900, i Kolding 350, i Åbenrå i en fireårig periode ca. 400 eller 20—25 % af indbyggertallet. Også i Tønder kan det ved sammenligning af kirkebogens fødselstal før og efter 1659 ses, at pesten har krævet et betydeligt antal ofre, omend ikke nær i samme grad som i Ribe og Åbenrå. Byen har ligget i udkanten af det pestbefængte område. Bl. a. ved hjælp af præstedødsfald 1659 og skattefund, stammende fra denne tid, afgrænses pestområdet mod nord til Århus-egnen og mod syd til omkring Skelbæk-grænsen. Men inden for dette område var dødeligheden af meget forskellig størrelse, idet den bredte sig i ringe fra et centrum omkring Kongeåens mellemste løb med aftagende dødelighed mod nord og syd, imod vest og øst. Thi Fyn slap ikke fri. En følge af pesten var de mange øde ejendomme, som jordebøger og matrikler melder om. Og det viser sig, at undersøgelser i jordebøger og matrikler vedrørende pestens virkninger, giver et endnu sørgeligere resultat end kirkebøgerne, og den slutning drages, at kirkebørgernes tal er for lave. I Frøs og Gram herreder var henholdsvis 90 og 85 % af ejendommene øde, i Hviding herred derimod kun godt 20 %. I hele Haderslev amt var over halvdelen af ejendommene øde ved krigens afslutning i 1660. Og som syd for Kongeåen således også nord for. Ialt anslår forfatteren antallet af døde inden for området fra Skelbæk mod syd og Ribershus og Koldinghus amters grænser mod nord til over 50.000, hvortil kommer tabene i Århus og Ringkøbing amter, samt på Fyn. At fremskaffe nye folk til de mange ødesteder har ikke været nogen helt let opgave, men det er bemærkelsesværdigt, hvor forholdsvist hurtigt det lykkedes at få ødegodset besat i Haderslev amt. Sidst i 1660'erne var her kun $\frac{1}{3}$ af ejendommene øde, i 1687 kun godt 10 %. Til Haderslev amt kommer hovedparten af de nye fæstere fra Nørrejylland, men der kommer også folk fra Svavsted og Husum amter. Til Gram gods kommer der mange tilflyttere fra Randerseggen.

Der er i omtalen her særlig taget hensyn til det sønderjyske

stof, idet jeg herved gerne har villet henlede vore lokalhistorikeres opmærksomhed på, hvilke oplysninger de kan vente at finde i bogen. Der er i denne udnyttet et stort, ganske vist af de fleste lokalhistorikere i forvejen kendt arkivalsk materiale, men ved sin fast utrolige kombinationsevne, sin skarpsindige behandling og analyse af materialet er det lykkedes Axel Lassen at fravriste det hidtil oversete og til tider helt overraskende muligheder. Der er ved denne undersøgelse kastet nyt lys over en vigtig side af den indre udvikling i Danmark i sidste halvdel af 1600-årene, og vi har fået en forklaring på, hvorfor vore forbundsfæller ikke havde mulighed for at sætte effektivt ind overfor de svenske fjender. Også deres hære decimeredes af pesten.

Peter Kr. Iversen.

DANMARKS KIRKER

Udgivet af Nationalmuseet. SØNDERJYLLAND ved Erik Moltke og Elna Møller. Under medvirken af Vibeke Michelsen. XXI Tønder Amt. Kbh. 1957 (1959). Gad 733 s.

I Sønderjyske Årbøger 1958, pag. 288 ff, anmeldtes ret udførligt 1. del af de 4 planlagte om Sønderjyllands kirker, bindene XX-XXIII i storværket DANMARKS KIRKER, nemlig bind XX om kirkerne i Haderslev amt. Nu foreligger bind XXI om Tønder amts kirker med en lidt besværlig fortsat paginering fra Haderslev-bindet, hvorefter vi nu er nået til side 1657. Tilbage er så bindene om Åbenrå og Sønderborg amter, hvortil materialet længst er samlet.

Med hensyn til form, udstyr, opbygning etc. svarer bindet naturligtvis til sine forgængere, og der må her henvises til de i sin tid fremsatte principielle bemærkninger desangående. Det er vel lidet sandsynligt, at kritiske bemærkninger i denne henseende kan formå redaktionen til at foretage ændringer i de kommende binds udstyr, men nægtes kan det ikke, at det fornemme værks svage punkt, illustrationerne, mærkes endnu tydeligere end forud her i bindet om Tønderegnens rigt varierede træskærerarbejder. Storartede er stadig de mange detaljer, særlig af sengotikkens rigt repræsenterede figurer fra sidealtertavler og kor-buekrucifikser, men des ringere de mange helsides-gengivelser af renæssancens og barokkens altertavler og epitafier. Lad det være tilstrækkeligt at henvise til afskrækkende eksempler som epitafiet over rådmand Andreas Carstens (pag. 991), Willems-epitafiet (pag. 993), begge fra Tønder kirke, gengivelsen af højaltertavlen i Løgum klosterkirke (pag. 1101), Møgeltønder-epitafiet (pag. 1329) og altertavlen fra Rønmø kirke (pag. 1425). Som illustrationer er de værdiløse. Og man fornemmer dem og mange andre

som spild af tid og penge. Fotografen — en af museets dygtigste i tre af tilfældene — kan ikke have skylden alene, men papiret. Det er en skam, når der i forvejen er ofret så meget.

Bindet omfatter beskrivelse af Tønder købstadskirke, kirkerne i de to flækker Højer og Løgumkloster (den sidstnævnte med sine 81 sider bindets mest omfattende), samt 30 landsbykirker i Hviding, Tønder-Højer-Lø og i Slogs herreder, med Møgeltønder, Brøns og Rømø kirkebeskrivelser som de største. Ikke mindre end 8 af disse kirker har haft St. Laurentius som værnehelgen og 5 St. Nicolaus. Patronatsrettigheden var for de flestes vedkommende kongelig siden 1721, dog hørte indtil 1931 3 under Schackenborg, og 3 indtil 1830'erne under Trøjborg.

Hvad bygningshistorien angår er ualmindelig mange bygninger fra romansk tid holdne, henved halvdelen endda med den oprindelige apsis. Fra gotisk tid er bevaret et stort antal tårne, sakristier og vestforlængelser, mens en del af kirkerne i nyere tid har fået tilbygget våbenhuse. Kun Tønder, Visby og Rømø kirker er af nyere oprindelse. Med hensyn til byggematerialet er kirkerne i Hviding herred med undtagelse af Skærbæk præget af tufstenen, hvilket delvis også gælder en del af kirkerne i Højer og Lø herreder. Munkestenen dominerer derimod i Slogs herred, med Ø. Højst kirke som den fornemste af områdets landsbykirker i tegl. Bygningsmæssig set er den endnu ikke undersøgte kirke i Nr. Løgum af størst interesse.

En hel del af kirkerne har betydelige kalkmalerier, de vigtigste er her kirkerne i Brøns og i Ballum. Loftsmalerier forefindes i Hviding, Arrild, Ubjerg og Burkal, et romansk glas-maleri fra o. 1250 i Roager kirke.

Et mere broget billede giver det rige inventar. Altertavler og alterbordsforsider er repræsenteret i alle optænkelige stilarter fra gotikken (den ældste i Højer fra o. 1425) til empiren (Ballum 1804), herimellem særlig at fremhæve »Rosenkrans«-altertavlen i Hviding fra o. 1520, »Frørup«-mesterens to tavler i Daler og Ø. Højst, »Imperialissima«-mesterens i Abild, Ravsted og Løgumkloster og Henning v. der Heides i Møgeltønder for at nævne de gotiske arbejder, og de solide »Varde«-arbejder i Brøns og Randerup og Ringerink-alteret i Burkal fra renaissance. — Fra forsvundne sidealdre er overleveret en del figurer af meget høj kvalitet, berømtest St. Laurentius-figuren i Vodder kirke fra Bernt Notkes værksted, men også mange Maria-billeder af høj rang, selvom mange beklageligvis er gået i museumseje syd for grænsen. — Til de ældst bevarede træskærerarbejder hører her som andetsteds en stor gruppe krucifikser, hvoraf nogle — i Højer, Døstrup og Tinglev — er meget fremragende.

Det mest lokale islæt er givet i prædikestolene fra tiden o. 1600, hvor billedsniderne i Tønder har været særdeles produktive. Fra Brede kirkes stol er der givet oplysninger om såvel billedskærerens navn, som den pris han fik for sit arbejde, og »Tønder«-stolens mangfoldighed i området er dokumenteret så anskueligt, at der snart skulle være materiale til en samlet bearbejdelse af dette spændende kapitel i dansk kunsthistorie, som Sauermann og Chr. Aksel Jensen i sin tid gjorde forstudier til.

På tilsvarende måde har de tønderske guldsmede hovedandelen i det foreliggende kirkesølv. Det er gennemgående så godt signeret, at steds- og tidsbestemmelserne er sikrede. Det ældste daterede stykke er en sygekalk fra 1435 i Tønder kirke, og den mest produktive forfærdiger af egnens kalke og diske er Jacob Reimer fra Tønder for barokkens vedkommende og Karsten Johansen for renæssancens.

Døbefontene er mestendels romanske granitfonte med eksklusive undtagelser i Namur-kalksten i Tønder, Højer og Ballum. Ganske enkelte kirker har skårne fonte, f. eks. Burkal, Bylderup og Visby.

Endelig skal nævnes det store antal gravminder i sten og træ og jern fra romansk tid til forrige århundred — med kirkerne i Tønder og på Rømø — som de rigest forsynede, et overvældende kulturhistorisk materiale.

Men man overvældes af det fond af oplysninger, den dejlige bog giver, og den lader sig ikke bare bruge som opslagsbog, men er tilmed god underholdning. Det er kuriøst at sammenligne de enkelte sogne og det forhold til kirken, der afspejles i det bevarede inventar. Nogle steder har man været nænsom og pietetsfuld, andre har man været skødesløs og ligeglad. Nogle fremtræder velrestaurerede, andre i delvis forfald.

Redaktionen fortjener fortsat ros for den gave, bogen er for den historisk eller religiøst interesserede. Undgå i så stort et arbejde kan det ikke, at der fejles, det være sig i henseende til faktiske forhold som til stil og form. I mange tilfælde ville de første kunne være rettede i tide ved henvendelse til lokale folk, f. eks. ved at man lod den lokale præst eller hvorfor ikke menighedsrådet godkende korrektoren — gider man ikke svare på en sådan henvendelse, har redaktionen i hvert fald sin ryg fri m.h.t. lokal kritik.

Ihvorvel der i Haderslev-bindet er en omfattende fagordbog, kunne udtryksmåden nok være lidt mere folkelig, uden at det behøvede at gå ud over den videnskabelige kvalitet. De arkitekturhistoriske afsnit tager ikke meget hensyn til den menige læser. Også inventar-beskrivelserne kan være anstrengende, og brug af

sjældne, ukendte ord forekommer hyppigt — uden kommentarer. Således nævnes side 1170 en piscina uden nærmere oplysninger. På side 1211 er det blevet til et piscina, dennegang kommenteret. Når folkelighed skys i denne henseende kan det nok undre at man side 1224 lader Kristoforus »vade« ind i en scene. Også i forholdet dansk eller tysk stavemåde er der fremdeles usikkerhed. Det er således lidt svært at fatte, hvorfor man f. eks. skriver Klixbüll på tysk, men Sdr. Lögum på dansk. Begge landsbyer ligger på samme side grænsen.

Det er ikke vanskeligt at grave slige småfejl frem. De er ikke af betydning mod alt det positive, der kan siges om bogen. Forventningerne er ikke skuffede, og det må håbes, at de to ukuelige hovedredaktører med samme humør og energi får de to manglende Sønderjyllands-bind fuldendt, så enhedspræget bevares for hele værket.

Sig. Schoubye.

Wilhelm Jensen: Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, der Landeskirche Eutin und der Hansestädte.

2. Aufl. (Quellen und Forschungen zur Familiengeschichte Schleswig-Holsteins Band 2) 1958, 127 s.

Syd for grænsen har man opretholdt den i mere end en henseende uheldige ordning, at de kirkelige arkiver ikke er samlet et centralt sted. Dels vanskeliggør dette det historiske arbejde og dels er adskillige af arkiverne anbragt under så dårlige forhold, at de før eller senere står i fare for at blive alvorligt fugtskadede, hvis de da ikke allerede er det. Denne uhensigtsmæssige anbringelse medfører, at en trykt og dermed let tilgængelig oversigt over de spredte arkivers vigtigste indhold bliver et ganske uundværligt hjælpemiddel for alle, der arbejder med sønderjysk og holstensk personalhistorie. At det nu har været nødvendigt at udsende en ny udgave af Wilh. Jensens kirkebogsoversigt understreger blot dette. Den nye oversigt er en revideret og noget forøget udgave af den første, der udsendtes i 1936. Ligesom denne giver den i en omfangsrig indledning en oversigt over kirkebogsføringen i Slesvig og Holsten, og anbringelsen af kirkebøgerne i »Probsteikirchenbuchämter« omtales. I disse opbevares kontraminiestrialbøgerne og afskrifter eller fotokopier af de ældre ministerialbøger, der kun findes i et eksemplar, men der gives desværre ikke nogen adressefortegnelse over disse Kirchenbuchämter, hvilket især er til gene for udlændinge, der ikke er kendt med de lokale forhold. Hovedministerialbøgerne og størsteparten af præstearkivalierne ligger derimod spredt rundt i de mange præstegårde. Oversigten

over kirkebøgerne er ordnet alfabetisk efter sogne inden for de enkelte provstier, og i fortegnelsen er ikke blot medtaget kirkebøger med angivelse af begyndelsesår og lakuner, men tillige gives der også oplysninger om kirkeregnskabsbøger, kirkeinventarier, stolestaderegistre, konfitentbøger, kirkekrøniker m. v., uden at det dog er angivet om de pågældende arkivalier opbevares i Kirchenbuchamt eller i præstearkivet. Man kan heller ikke se, om f. eks. en kirkeregnskabsbog eller et inventarium hører hjemme i et provstearkiv eller i et præstearkiv. Til Nordslesvig er medregnet Ærø, de otte sogne syd for Kolding samt sogne som Farup, Hjortlund, Kalvslund, Sem og V. Vedsted, der i verdslig henseende før 1864 var delt mellem kongerigske og slesvigske jurisdiktioner. Medens der gøres opmærksom på, at kirkebøgerne fra de ærøske sogne opbevares i Odense og fra de ovennævnte tørringlenske i Viborg, hvilket for de sidstes vedkommende burde være sket tydeligere og ikke blot i en fodnote, får brugerne ikke oplysning om, at kirkebøgerne fra de otte sogne er delt mellem landsarkiverne i Viborg og Åbenrå, således at de ældre kirkebøger og øvrige præstearkivalier fra tiden før 1864 beror i Åbenrå, de yngre derimod i Viborg. Udgiveren, hvis rådgiver for de nordslesvigske sognes vedkommende har været dr. phil. Th. O. Achilles, er ikke blevet opmærksom på, at der i de senere år er dukket et par ældre kirkebøger op. Det gælder Jels, hvor der findes hovedministerialbøger omfattende alle ministerialier fra 1648, og Jægerup, hvorfra der til landsarkivet er afleveret et dåbsregister, omfattende årene 1711-43. Iøvrigt er for Nordslesvigs vedkommende kun medtaget arkivalier beroende i landsarkivet, og derfor vil man for de slesvigske sognes vedkommende i fortegnelsen i almindelighed ikke finde konfirmationsregistre forud for 1905 og kun ganske undtagelsesvist trolovelsesregistre, idet disse kun findes i hovedministerialbøgerne, der beror hos sognepræsterne. Udvalget af de øvrige arkivalier er lidt tilfældigt og årstallene jævnligt forkerte. Hvorfor nævnes den ud fra et personalthistorisk synspunkt mest værdifulde kirkekrønike, nemlig den fra Døstrup ikke, hvorfor nævnes ikke en anden betydningsfuld kilde som oppebørselsregistrene for de sundevedske kirker eller hvorfor lader udgiveren tienderegistrene for Starup-Grarup begynde 1667, når begyndelsesåret er 1594? Også kirkeregnskaberne fra enklavesognene, der går tilbage til 16. årh. kunne der have været grund til at nævne. Det ville her føre alt for vidt at nævne alt det materiale, som udgiveren efter sin plan agtede at tage med, men som han i hvert fald for Nordslesvigs vedkommende har overset. Og er manglerne for Nordslesvigs vedkommende betydelige, vil de givetvis være endnu større for Sydslesvigs og Holstens vedkom-

mende, hvor arkivalierne ligger spredt ud over hele landet, og hvor en nærmere undersøgelse af dem er betydeligt vanskeligere. Men der kan naturligvis ingen tvivl være om, at bogen trods sine mangler vil være af værdi for personalhistorikere, der arbejder med slesvigske og holstenske slægter. Den vil blive brugt og slidt, som førsteudgaven er blevet det, men ved en eventuel 3. udgave bør man foretage en virkelig tilbundsgående revision.

Peter Kr. Iversen.

Volkmar von Arnim: Krisen und Konjunktur der Landwirtschaft in Schleswig-Holstein von 16. bis zum 18. Jahrhundert.
og

Peter Vollrath: Landwirtschaftliches Beratungs- und Bildungswesen in Schleswig-Holstein in der Zeit von 1750 bis 1850.

(Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins
bd. 35, 1957).

Quellen und Forschungen har i de senere år bragt en række værdifulde enkeltundersøgelser vedrørende Slesvig og Holstens historie. I modsætning til de øvrige indeholder bd. 35 to afhandlinger. Den første, i emnevalg også den mest betydningsfulde, er *Volkmar von Arnims* om det slesvig-holstenske landbrugs kriser og konjunkturer fra 1500 til 1800, hvori der gøres rede for prisudviklingen og dennes betydning for landbruget, herunder også for de tekniske ændringer, overgangen fra fedning af svin og stude til hollænderi, senere til det forbedrede koppelbrug. Når en sådan undersøgelse har kunnet gennemføres, skyldes det først og fremmest, at forfatteren i høj grad har kunnet bygge på Waschinskis afhandling *Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Geldes in Schleswig-Holstein von 1226 bis 1864*, hvoraf kun 1. bd. er trykt — i *Quellen und Forschungen* bd. 26 — mens bd. 2 foreligger i manuskript, der opbevares på Landesbibliothek i Kiel og har kunnet benyttes af forfatteren. Det danske prishistoriske værk *A History of Prices and Wages in Denmark 1660—1800 I*, udgivet af Astrid Friis og Kristof Glamann, er først kommet i 1958 og har således ikke været tilgængelig for von Arnim.

Emnet er som sagt væsentligt, ja centralt, men skal der blive tale om andet end en ren foreløbig oversigt, må en sådan undersøgelse bygges på indgående studier i det arkivalske materiale. Hvad der findes af foreliggende forarbejder er nemlig alt andet end omfattende, en del er forældet — f. eks. Georg Hanssens bog fra 1861 om livegenskabets ophævelse — eller fuldstændig upålideligt som Rawitschers kendte afhandling i *Zeitschrift*

(bd. 42) om arve- og tidsforpagtere på de adelige godser. Desværre har von Arnim kun i begrænset udstrækning brugt utrykte kilder. Hertil kommer, at benyttelsen af det trykte stof er noget tilfældig, mest iøjnefaldende er den næsten totale ukendskab til litteratur, skrevet på dansk. I litteraturfortegnelsen nævnes kun følgende værker: Falbe-Hansen, Vigand Forandringer i Priserne på Danmark og W. Scharling, Pengens synkende værdi. Hvad der menes med det sidste, kan man jo nok forstå, den første titel kræver forklaring. Falbe-Hansen hed Vigand til fornavn, mens bogens titel var: Hvilke Forandringer er der siden Amerikas Opdagelse foregaaet i Priserne paa Danmarks væsentligste Frembringelser .... Man kommer til at tænke på, om forholdet ikke ganske simpelt er det, at forfatteren ikke er i stand til at læse dansk. Er dette rigtigt, forstår man ikke, at en videnskabsmand tør vove sig i lag med et alment emne, der omfatter begge hertugdømmer. Som forholdene nu engang er, vil man kun i sjældnere tilfælde kunne beskæftige sig med slesvigsk historie uden at være i stand til at udnytte den dansksprogede litteratur.

Skal man behandle et så omfattende problem, som der her er tale om, må man have et indgående kendskab til hertugdømmernes almindelige historie, ellers vil man overse væsentlige punkter, give en forkert fremstilling af andre. Og der er ingen tvivl om, at von Armin ved for lidt om Slesvigs og Holstens historie.

Her kun nogle få eksempler: Hans pristabeller vidner om prisfaldet omkr. 1730, men han er slet ikke klar over de vidtgående følger, det fik, i Kongeriget indførelsen af stavnsbåndet 1733, i hertugdømmerne stigende mangel på arbejdskraft, som førte til utallige drøftelser om, hvad man kunne gøre for at sikre tjenestefolk til bønderne. Her var der i forvejen livegenskab, men mange steder blev det strammet i disse år. Forf. omtaler kornloven af 1735, men ellers drøftes dette vigtige spørgsmål slet ikke i en bog, der handler om kriser og konjunkturer i landbruget. Ja, det siges ligefrem, at der »i det 18. årh. ikke optrådte nogen krise for landbruget«.

von Arnim er jo nok klar over, at der er forskel på amtsbønder og godsernes livegne, men gang på gang ser man i hans fremstilling, at han tager altfor lidt hensyn til dette forhold. Kun eet eneste eksempel: Det hævdes, at bøndernes landbrug før udskiftningen blev hårdere ramt af prisfald end godserne, hvor man hurtigere kunne tilpasse sig prisudviklingen og lægge produktionen om. Uden at komme ind på denne påstands generelle rigtighed, må det dog siges, at der i hvert fald var en afgørende

forskel på den livegne og på den frie bonde. Denne behøvede temmelig mange rede penge for at klare skatter og afgifter, var altså også nødt til at sælge en betydelig del af sine produkter. Den livegne bonde, i hvert fald i Sydøstlesvig og Holsten, betalte hverken skat eller landgilde, her var naturalhusholdningen langt stærkere dominerende end hos amtsbønderne, og svingningerne i priser betød derfor ikke så meget på disse gårde. Den livegne bondes primære opgave var at levere arbejdskraft, heste og mennesker, til godset, og han skulle sørge for, at gården producerede føde til bæster og tjenestefolk — foruden til ham selv, hans familie og de få køer, der kunne holdes.

Om udskiftningen før forordningen af 1766 ved von Arnim tilsyneladende ikke andet end, at den »kun forekom i enkelte tilfælde«. Han synes ikke at kende andre eksempler end Varnæs. Det må være bittert for forfatteren af Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770 at læse sligt en agrarhistorisk afhandling.

Det nævnte må være tilstrækkelig til at vise, at forfatteren har forløftet sig på denne store opgave. Havde han anvendt tid og kræfter på et afgrænset emne, hvor han kunne sætte sig ind i problemerne, arbejde materialet igennem, og hvor selve dispositionen af stoffet vil have været lettere, kunne han sikkert have nået et bedre resultat, til gavn for andre, til ære for ham selv.

Den anden artikel i dette bind af *Quellen und Forschungen* er skrevet af *Peter Vollrath*, der behandler landøkonomisk uddannelse og rådgivningsvirksomhed i Slesvig og Holsten fra 1750 til 1850, et ret snævert emne, som der er en mulighed for at give et nogenlunde forsvarligt overblik over. Forfatteren har især koncentreret sin fremstilling om den kendte provst Philip Ernst Lüders i Glyksborg og om Caspar von Voght i Flottbeck, der ligesom Lüders fik stor betydning for udviklingen af et mere rationelt landbrug, dels gennem sine forsøg, sit eget landbrug og sine skrifter, udsendt af det patriotiske selskab og dettes landøkonomiske selskab. En mere udførlig omtale gives også af den landbrugsskole, som Lucas Andreas Staudinger i 1797 anlagde i Grossflottbeck. De lokale skoler og foreninger omtales ganske kort.

Der kan rejses forskellige indvendinger mod Vollraths fremstilling. Dispositionen af stoffet synes ikke altid helt tilfredsstillende, der er i alt for ringe grad benyttet utrykt materiale, og der er personer, man godt ville have hørt lidt mere om, f. eks. godsejeren Reiche på Røgen og hans bekendtgørelse fra 1802 om oprettelse af en landbrugsskole, der er den mærkelige godsejerfrue på Knoop, grevinde Baudissin, født Schimmelmänn, som

levende var optaget af bøndernes problemer og de praktiske reformer. Det er så meget mærkeligere, at han ikke omtaler grevinden, som han gør en del ud af Claus Rixen, der i 1787 blev lærer under Knoop. Endelig savner man en mere indgående skildring af det tilsvarende arbejde i den øvrige del af det danske monarki, først og fremmest i Kongeriget.

Nå, nu er det så let for en anmelder at fremsætte ønsker, vel også kritik. Det må derfor også siges, at disse bemærkninger ikke på nogen måde er ensbetydende med, at det er en dårlig artikel, Peter Vollrath har skrevet. Han har udnyttet et betydeligt materiale, ofte på god måde, og hans skildring giver en absolut læseværdig oversigt over det arbejde, som af gode patrioter blev gjort for at hjælpe landbruget frem til bedre arbejdsvilkår, bedre driftsmetoder. Det er værdifuldt, at der nu foreligger en redegørelse for dette arbejde, en skildring af disse udmærkede mænds virke.

Johan Hvidtfeldt.

Vejledende arkivregistraturer, X.

De sønderjyske fyrstearkiver ved Erik Kroman. Udg. af rigsarkivet.

Rigsarkivet har i årenes løb udgivet adskillige registraturer — vejledende arkivregistraturer, som de kaldes — over dele af, hvad der findes i rigsarkivet eller landsarkiverne. Således har personalhistorikere haft megen glæde af den fortegnelse over kirkebøgerne i landsarkiverne, som kom for en del år siden, og de, der giver sig af med sønderjysk historie, også lokalhistorie, har haft gavn af registraturen over tyske kancellis arkiv og af oversigten over landsarkivet i Åbenrå. For nylig er nu som nr. 10 i rækken kommen en registratur over de sønderjyske hertugers arkiver, for så vidt de findes i rigsarkivet, udarbejdet af overarkivar Erik Kroman. Den omfatter arkiverne fra hertugerne af Abels slægt, de schauenburgske hertugers og holstenske grevers, hertugerne Frederiks og Christians (de senere konger Frederik I og Christian III), Hans den ældres, gottorpernes og fællesarkivet til de sønderborgske hertugers. Foran de enkelte arkivers registraturer gives der i en indledning en oversigt over hertugerne, deres område og arkivernes skæbne gennem tiderne. Disse oversigter giver en klar skildring af de meget indviklede delinger og godskøb, som man, når man beskæftiger sig med sønderjysk lokalhistorie, er nødsaget til at sætte sig ind i.

Arkiverne indeholder en del bidrag til fyrsternes familiehistorie og til forholdet mellem fyrsterne og kongerne, men også mange bidrag til Sønderjyllands lokalhistorie, og man vil ved hjælp af

registraturen have let ved at finde, hvilke sager man må gøre sig bekendt med. Men også ud af selve registraturen kan man lære historie. Således ser man, for at give et par eksempler, at hertug Valdemar 5. 1344 pantsatte Lundtoft herred til Joh. Lembek for 500 mark sølv og 266 mark lybsk, og at han 1357 anerkendte gælden. 1398 pantsætter hertug Gerhard samme herred til Nicolaus von Ahlefeldt og lover, at det ikke skal blive indløst, så længe denne lever. 1440 har hertug Adolf det og pantsætter det til Benedikt Ahlefeldt. Eller man ser, hvorledes Elsebe Hackes i Haderslev o. 1540 atter og atter må låne imod pant i sit hus i Højegade, og hvorledes Anders Simensen samler fordringerne på hende og til sidst overtager hendes hus. Alene ved at læse registraturen igennem får man en del at vide om Sønderjyllands historie. For lokalhistorikeren har vel gottorperarkivet, Hans den ældres og de sønderborgske hertugers arkiver (især glücksborgerarkivet) størst betydning. Foruden de indledende oversigter findes der stamtavler over fyrsterne og en udmærket alfabetisk oversigt over de sønderborgske hertugers mange gård- og godskøb. Nævnes bør også, at der findes brevskriverlister, dog ikke over brevene fra bønder og borgere.

Der er med denne registratur givet dem, der arbejder med Sønderjyllands historie, også lokalhistorie, et udmærket hjælpemiddel. Nu mangler vi blot også en registratur over det tyske rentekammerarkiv.

Frøde Gribvad.

Bognyt

**Handbuch der historischen Stätten Deutschlands. Erster Band.
Schleswig-Holstein und Hamburg.**

Herausgegeben von Dr. Olaf Klose, Stuttgart 1958, 236 sider.

I sit forord definerer Landesbibliotheksdirektor, dr. Olaf Klose »Historische Stätten« som lokaliteter, hvor historien er blevet levende. Der medtages i bogen altså ikke blot købstæder og landsbyer, men også slagmarker, landskaber, floder og øer, kanaler og levende hegn. Der er tale om en historisk topografi, i sin opstilling rent alfabetisk — slesvigske, holstenske og hamborgske lokaliteter mellem hinanden. For os danske har vel nok artiklerne om de sydslesvigske lokaliteter størst interesse, selv om bogen dog på ingen måde overflødiggør benyttelsen af Traps Slesvig eller H. V. Clausens rejsehåndbog. Men også artiklerne om holstenske lokaliteter er af betydelig interesse. Mange for vort land vigtige og afgørende begivenheder har fundet sted i Holsten, og man kan nu på en let og behagelig måde få oplysninger i historisk perspektiv om de pågældende holstenske lokaliteter. Danske historielærere, der ikke i skolens bibliotek har adgang til Schrøders og Oldekops holstenske topografier, vil her kunne finde vejledning og orientering. Og det skal tilføjes, at bogen under dr. Klosers redaktion er holdt i en sober og redelig tone. Dette gælder også den historiske indledning, som dr. Klose slutter med ønsket om, at Slesvig-Holsten må stå som formidleren mellem nord og syd, og om at grænse spørgsmålet nu må have fået sin endelige løsning. Skulle der rettes indvendinger, måtte det være disse, at der er anvendt lovlig megen plads til omtalen af forhistoriske og middelalderlige forhold, og at der for de sydslesvigske lokaliteters vedkommende ingen henvisninger findes til dansk litteratur. Man ville dog f. eks. for Flensborgs vedkommende egentlig have fundet det naturligt, om der her havde været en henvisning til den danske byhistorie, den hidtil mest fuldstændige. Men de få kritiske bemærkninger, der kan gøres, skal ingenlunde dølge den kendsgerning, at også vi danske har god grund til at være taknemmelige for denne opslagsbog, hvis format ikke er større, end at den på rejse kan tages med i jakkelommen.

P. K. I.

Holger Hjelholt: Sønderjylland under treårskrigen. Et bidrag til dets politiske historie. I. del. Fra revolutionens udbrud til våbenstilstandens ophør foråret 1849.

G. E. C. Gads forlag, Kbh. 1959. 254 sider + Sønderjyllandskort.

På grund af sparsom plads skal der her kun gives en kort forhåndsomtale af dr. phil. H. Hjelholts bog om Sønderjylland under

treårskrigen, af hvilken 1. del nu foreligger. Når værket er afsluttet, skal der bringes en udførligere anmeldelse af det. Det har det krav på at få i Sønderjyske Årbøger, da det behandler et centralt afsnit af sønderjysk historie.

Det skal her straks siges, at forfatteren, der er en af de få danskere, der har skrevet doktordisputats om et sønderjysk emne (det danske sprogstyre mellem de slesvigske krige), med den nyudsendte bog atter engang har befæstet sin stilling som national historiker. Lige fra første blad mærker man, at forfatteren føler sig engageret i sit emne. Ofte virker dette endda direkte oplivende på fremstillingen, der dels følger den provisoriske regering og dels befolkningens reaktion oven på de revolutionære tilstande, som kendetegnede udviklingen i disse år. Meget stof af stor lokal- og personalhistorisk interesse — ikke mindst for det danske Nordslesvig — bliver herved gjort almindelig tilgængelig. Det bygger fortrinsvis på de aktmasser, der henligger i Rigsarkivet. Augustenborgernes familiearkiv i Kiel er dog også udnyttet, derimod kun i ringe grad de sønderjyske lokalarkiver og samtidens aviser og den spredte litteratur, der i forvejen forefandt på dansk og tysk om emnet. Flere af de skildrede situationer kunne derfor være blevet mere nuancerede, men trods denne mangel skal værket nok fylde sin plads i den historiske litteratur. Dets levende skildring af den nordslesvigske befolknings danskhed og — mirabile dictu — dets billige pris bør skaffe det indpas i mange sønderjyske hjem.

H. V. Gregersen.

Ole Karup Pedersen: Dansk landbrugsbibliografi, bd. I (indtil 1814).

Udgivet af Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, 1959, 460 s.

Det er en opgave lidt ud over det almindelige, landhusholdningsselskabet har givet sig i lag med ved udsendelsen af 1. bind af en dansk landbrugsbibliografi, der er planlagt til at skulle omfatte fire bind. Og disse fire bind omfatter endda kun litteraturen til og med 1914, idet man for tiden efter 1915 vil kunne gøre brug af Dansk Tidsskrifts Index, Dansk Bogfortegnelse, Dansk historisk Bibliografi m. m. Medtaget i det nylig udkomne bind er alle tidsskriftsartikler, piecer og bøger, der er trykt inden for det gamle dansk-norske monarkis grænser før 1815, og alle landbrugets væsentlige sider, også den retlige og sociale er kommet med. Også for sønderjyske landbrugs- og lokalhistorikere bliver bibliografien et vigtigt hjælpemiddel, som i hvert fald bør findes på alle større biblioteker.

P. K. I.

**Th. O. Achelis: Die Lateinschulen in Hadersleben und Ripen.
Eine vergleichende Betrachtung zur Geschichte des höheren
Schulwesens im deutsch-dänischen Grenzgebiet.
Gottorfer Schriften V, 1959, 95 sider.**

Som undertitlen siger, drejer det sig om en sammenlignende betragtning af det højere skolevæsens historie i det dansk-tyske grænseområde, hvormed menes den gamle Kongeå-grænse. Hovedvægten i fremstillingen er dog så ubetinget lagt på skolen i Haderslev. Da bogen imidlertid er blevet fyldigt omtalt i Sønderjysk månedsskrift, skal her kun nævnes, at den er et typisk Achelis-arbejde på godt og ondt. Den udmærker sig ved sin grundighed — til tider overgrundighed, der giver sig udslag i et noteapparat, der omfatter ca. $\frac{1}{3}$ af bogens små hundrede sider og ved et stort statistisk materiale og tabellariske opstillinger vedrørende elever og lærere. Men hele dette anlæg medfører, at bogen uanset de mange interessante enkeltheder ikke vil blive læsning for de mange. Også uoversatte og til dels lange, latinske og andre fremmedsprogede citater vil drage i den retning. Og i og for sig skulle der jo ikke være noget i vejen for, at en sådan sammenligning mellem to forskellige skolevæsener kunne gøres mere interessant og indbydende. Som gammel pædagog skulle forfatteren jo da egentlig have særlige forudsætninger herfor. Der klages i vore dage jævnligt over svigtende historisk interesse, — undertegnede deler ikke denne skepsis —, men i hvert fald er det givet, at skal producerende historikere læses uden for den snævre fagkreds, må de ned af piedestalen og fremlægge deres resultater på en sådan måde og i et sådant sprog, at også den historisk interesserede lægmand kan læse med glæde og med udbytte. Og den videnskabelige standard behøver ikke af denne grund at mindskes.

Det er værd at bemærke, at den lille bog er mangfoldiggjort ad fotomekanisk vej, og det er gjort nydeligt. Det er nu til dags dyrt at trykke, og måske er den her anvendte fremgangsmåde løsningen ved udgivelsen af afhandlinger, der kun forventes solgt i et beskedent oplag.

P. K. I.

Thomas Otto Achelis: Geschichte des Corps Holsatia in Kiel 1813—1936. Ein Beitrag zur schleswig-holsteinischen Landesgeschichte. Im Anhang Ernst-Siegfried Buresch: Die Entstehung der Corps und Burschenschaften und ihre Zeit. Kiel 1957, 400 sider.

Et gedigent og overordentligt fornemt udstyret bind, der nok skal finde indpas i mange slesvig-holstenske akademikerhjem, ikke mindst hos »die alten Herren«, er den ydre ramme for lærdomshistorikeren dr. phil. Th. O. Achelis's indgående behandling af studenterkorpset »Holsatias« historie fra 1813 til 1936. Begyndelsen blev gjort under

den tyske frihedsrejsning efter mangeårig fremmedherredømme, men begrebet »Burschenschaft« er ofte blevet mistydet i politisk henseende, oplyser forfatteren, fordi de tyske studenters frihedsorganisation kaldte sig således i 1818. Ved Kiels universitet levede man foreløbig fredeligt under danerkongens scepter. »Corps Holsatia« varetog først og fremmest det selskabelige samvær blandt Kiels studenter, men i 1833 ændredes navnet meget betegnende til »Corps Slesvico-Holsatia«, og dermed føres skildringen lige ind i de bevægede martsdage i 1848, om hvilke der bringes en del hidtil ukendte oplysninger. Adskillige ledende slesvigholstenere havde i deres studentertid været korpsbrødre.

Først nogle år efter slesvigholstenismens fallit, i 1855, genskabes »Corps Holsatia«. Ligesom Kiels universitet må det efter 1871 tilpasse sig byen Kiels opvækst under kejserørnens vingeslag. For danske læsere er det især de første afsnit, der vil afvinde interesse, men også ældre sønderjyske akademikere, der har tilbragt nogle ungdomsår ved tyske universiteter, vil sikkert nikke genkendende ved at læse om korpslivet før første verdenskrig. Et afsnit af aktuel interesse er skildringen af korpsets stilling i årene frem til 1936, da det under tidernes tryk måtte indstille sin virksomhed. Et vidnesbyrd om korpsets genrejsning efter 1945 er det her anmeldte værk, hvis hovedfremstilling afsluttes af 80 bilag, udførlige registre og henvisninger til kildestof og noter, samt et tillæg af E.-S. Buresch om studenterkorpsets almindelige historie.

H. V. Gregersen.

**Kai Edvard Larsen: Folkebanken for Als og Sundeved.
1909 — 1. juli — 1959. Sønderborg 1959. 118 sider, ill.**

Redaktør Kai Edvard Larsen har gennem udarbejdelsen af en række festskrifter beriget vor litteratur med værdifulde bidrag til Als' og navnlig Sønderborgs historie. Nu foreligger der atter fra hans hånd et sådant værk, som beretter om den sidste danske købstadbank, der oprettedes under fremmedherredømmet.

Sønderborg havde ganske vist tidligere haft en dansk bank, men da dennes direktør døde i 1895, viste det sig, at han til dækning af fejlslagne spekulationer havde besveget banken for så store beløb, at den måtte erklæres fallit. Det var et hårdt slag for Sønderborg bys danskhed, men da Lysabild sparekasse året efter ligeledes måtte lukke på grund af en anset dansk mands besvigelser, var det i national henseende langt værre.

Kai Edvard Larsen opridser i bogens første kapitel den mørke baggrund for bankens start og beretter derefter om de første banker i Sønderborg. Allerede i 1874 havde der inden for byens voksende erhvervsliv været røster fremme om oprettelse af en bank. I Åbenrå

var folkebanken stiftet i 1872, Haderslev fik i 1875 endog to banker, og i Gråsten forhandlede der om at omdanne sparekassen til bank. I 1876 kom turen til Sønderborg med oprettelsen af »Forskukskassen for handel og industri«, som i 1889 blev til Sønderborg Bank, og ved hvis sammenbrud Sønderborg Kreditbank, den senere Sønderburger Bank, oprettedes. Det danske Sønderborg fik oprejsning i 1909, da man den 4. april kunne udsende indbydelse til tegning af aktier i en ny bank, som derefter oprettedes den 1. juli og fik navnet »Folkebanken for Als og Sundeved«.

Medens forfatteren i de første kapitler giver gode bidrag også til Sønderborg bys nationale og økonomiske historie, helliger han sig i de følgende kapitler mere selve banken og de mænd, som stod bag den.

Bogen er smukt illustreret, først og fremmest med henimod 40 portrætter af mænd fra by og egn, og hvorefter en del får en særlig omtale i kapitlet profiler i bankledelsen. Her omtales også Haderslev Banks direktør Chr. Hübbe, som var en drivende kraft ved Folkebankens oprettelse. Kai Edvard Larsen skriver, at Hübbe, da han i 1939 trak sig tilbage fra Haderslev Banks ledelse, havde planer om at skrive sine erindringer, men at sygdom hindrede ham i at fuldføre dette arbejde. Omtalen af Hübbe bygger på kreditforeningsdirektør P. A. Calløvs nekrolog i Sprogforeningens Almanak 1946; forfatteren kunne dog have tilføjet, at Calløvs i nekrologen fremsatte ønske, at det fragment af erindringerne, som forelå, burde gøres tilgængelig for offentligheden, er opfyldt, idet erindringerne er trykt i Haderslev-Samfundets årsskrift 1953-55.

Olav Christensen.

Johs. Hoffmeyer og Bent A. Koch: Kilder til det sydslesvigske spørgsmål 1945—55.

Gyldendal 1959. 60 sider.

Serien: »Historiske læsehefter for gymnasiet«.

Heftet må betegnes som en udmærket indføring i den politiske side af det sydslesvigske spørgsmål; den folkelige og nationale baggrund for spørgsmålet har forfatterne ladet ligge under henvisning til heftet »Sydslesvig i tekst og tal«. Heftet byder ved sin sammenstilling af de forskellige opfattelser den historisk interesserede læser en god mulighed for et overblik over udviklingen i spørgsmålet. Der er dog med rette i dagbladsanmeldelser gjort opmærksom på, at Hendersons erklæring ved rundbordskonferencen i London i 1948 burde være medtaget. En udmærket tidstavle over udviklingen i Sydslesvig, Danmark og udlandet, ført op til 1958, slutter heftet. I litteraturlisten bemærker man, at der udelukkende er anført dansk litteratur om emnet; det havde været ønskeligt, om også de vigtigste tyske bidrag havde fundet plads

her. Heftets placering i ovennævnte serie bør ikke betyde, at kun gymnasier anskaffer det; det vil for alle være nyttigt til en hurtig orientering i emnet og velegnet for studiekredse på højskoler og i aftenhøjskoler.

K. F.

**Historisk Samfund for Als og Sundeved 1908—1958.
Sønderborg 1958. 132 sider.**

I forbindelse med 50-årsjubilæet udsendte Historisk Samfund for Als og Sundeved som bind XXXVII i serien »Fra Als og Sundeved« dette smukke festskrift. I de indledende artikler redegøres der for samfundets og museets virke gennem det halve sekel, en redegørelse, der samtidig former sig som en hyldest til de mænd, der har stået for arbejdet; postmester Ræders og museumsinspektør Rabens indsats træder her frem i første række. Museumsinspektør Otto Norn bidrager med en interessant redegørelse for det nyrestaureerede dronning Dorotheas kapel. August Korse skriver om »Teglbrændingens historie på Broagerland«, Frede Terkelsen har et studie over »Johan Bonde, landsbyspillemand og væver«, og endelig redegør museumsinspektør Hans Stiesdal for en gruppe voldsteder i Sønderborg amt. Skriftet er rigt og smukt illustreret, især fæstner man sig ved detailillustrationerne i Norns artikel. Her viser det sig atter, at den fotografiske linse kan indfange enkelt-heder, som det menneskelige øje har svært ved at skelne, når man står på stedet.

K. F.

**Fra Gelsbro til Lillebælt. Hjemstavnsbog for Haderslev by og amt.
Haderslev 1958. 238 sider + 38 sider ill.**

Bogen er udgivet af Haderslev by og amt og redigeret af kommune-fuldmægtig Olav Christensen, kommunelærer M. Mikkelsen og museumsinspektør Neumann. Den er foruden at gælde som en almen skildring af hjemstavnen — fra Gelsbro i vest til Lillebælt i øst — især tænkt anvendt som hjælpemiddel i hjemstavnsundervisningen, og selv om man måske kan have sin betænkelighed ved dens ret store omfang, er det givet, at den vil blive benyttet flittigt hertil. Man kan i den forbindelse ikke andet end glæde sig over de mange hjælpemidler, der i de senere år er kommet lærere med interesse for hjemstavnsundervisning i hænde. Disse bøger tjener tillige som en glimrende hjælp for lærere, der fra andre landsdele skal på ekskursion eller lejrskole i området. Den foreliggende bog giver ud over behandlingen af de historiske emner også geografiske og naturhistoriske skildringer, og den økonomiske udvikling inden for by og amt er fulgt op til nutiden. Bogen har et tiltalende udstyr, er godt illustreret med mange ikke tidligere sete billeder og er yderligere forsynet med smukke tegninger

af Jørn Bjerre. Derimod synes det foreliggende kortmateriale mindre tilfredsstillende; for en udenbysboende er det i hvert tilfælde ikke let at orientere sig efter det.

At gå ind på de enkelte afsnit er umuligt, men en oversigt over dem med angivelse af forfatter giver et indtryk af, hvad bogen rummer. Knud Olrik skriver om østeramt og vesteramt, Willy Buch har det geologiske afsnit fra urtid til nutid. Palle Nielsen behandler stednavne. Hans Neumann skriver om oldtiden, adel og voldsteder samt Haderslevhus og Hansborg, M. Mikkelsen om Haderslev til 1650 og om reformationen. Knud Olrik har afsnittet om kirkebygninger, mens M. Favrholt behandler skolevæsenet gennem tiderne. Olav Christensen tegner sig for bidrag om erhvervsliv, med et særligt afsnit om handel og håndværk og giver statistiske oplysninger, mens Frederik Nielsen beretter om landbruget og K. M. Hermansen om bondekulturen. Hejselbjerg Paulsen fortæller træk fra det kirkelige liv, især om Christiansfeld. Th. Roust skildrer den nationale vækkelse, Chr. Winther: Rødding højskole og Palle Nielsen digteren Edv. Lembcke. Fremmedherredømmet finder sin skildrer i Chr. Petersen og genforeningen i Bjørn Svensson. Og endelig har Neumann og Olav Christensen samlet sagn og overtro. Om langt de fleste af bidragene kan det siges, at de er velskrevne og klare. Redaktionen har stort set undgået de gentagelser, der er fare for, når så mange giver bidrag, der må gribe ind over hverandre. Bogen har emneregister og navnefortegnelser, der gør den velegnet til oplagsbrug, samt litteraturfortegnelse. Efterhånden som disse lokalhistoriske skildringer bliver til, melder spørgsmålet sig, hvornår der bliver skabt udvej for lokalhistoriske kildeudgaver, der kan bruges i arbejdet i klassen jævnsides med skildringen.

K. F.

Leif Lønne: Gammelt fra Sandar.
Sandefjord 1959, 124 sider.

En ung lærer i Sandefjord, Leif Lønne, som inden han helligede sig lærergerningen, var beskæftiget ved journalistisk virksomhed, har i sommer udsendt en lille bog, hvormed han vil søge at øge interessen for lokalhistorien i Sandar, d.v.s. Sandefjord, der blev købstad i 1845, og det omkringliggende Sandeherred præstegæld.

Lønne skildrer i en række småafsnit, der til dels tidligere har været offentliggjort i Sandefjords Blad, forskellige sider af livet i Sandar fra de sidste par hundrede år, således skole- og sprogforhold, folkeminder m. v., men det, der giver bogen særlig interesse for sønderjyske læsere, er den forbindelse, som har været mellem Sandar og brødremenigheden på Christiansfeld.

Syv af bogens kapitler beretter om Frantz Torstensen Windal fra Sandar, der i 1775 kom til Christiansfeld, og som ved den lange række

af breve, han sendte hjem til brødrekolonien i Sandar, kom til at betyde meget for den lille kreds i hjemlandet.

Windal blev for stedse hængende i Christiansfeld, hvor han blev vægter og kludehandler, og hvor han i 1785 blev gift med Johanne Schuchard fra Flensborg. Lønne skildrer dels på grundlag af brevene og dels på arkivalier fra arkivet på Christiansfeld forholdene i og omkring det lille hjem, præget som det var af fattigdom og sygdom og anden menneskelig skrøbelighed, men også af en stærk og inderlig gudsfrygt.

Det er måske værd at nævne, at den gamle forbindelse mellem Sønderjylland og Sandefjord nu atter er oprettet, idet Sandefjord er blevet Haderslevs norske venskabsby.

Olav Christensen.

Af bøger, der vil blive anmeldt i det følgende efterårshalvbind, skal nævnes:

Troels Fink: Spillet om dansk Neutralitet 1905-09.

Hans Friedrich Schütt: Flensburger Stadtrecht.

Hans Joachim Kuhlmann: Besiedlung und Kirchspielorganisation der Landschaft Angel im Mittelalter.

Geschichte Schleswig-Holsteins 1. Band. Vierte Lieferung. Gustav Schwantes: Die Urgeschichte von Schleswig-Holstein.

og

Geschichte Schleswig-Holsteins. 6. Band. 1. und 2. Lieferung. Olaf Klose: Die Jahrzehnte der Wiedervereinigung 1721—1773.

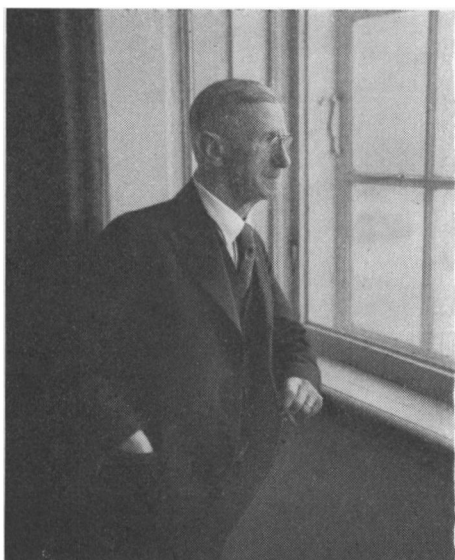
Niels Åge Nielsen: De jyske dialekter.

Noter og nyt

M. Mackeprang,

28. 12. 1869 — 9. 3. 1959.

Nekrologen i Sønderjyske årbøger over Historisk samfunds æresmedlem, direktør for Nationalmuseet, dr. phil. M. Mackeprang skal ikke skrives af undertegnede, men af hans gode ven og mangeårige arbejdsfælle i det sønderjyske arbejde, fhv. rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald. Men på grund af indtrufne omstændigheder har nekrologen ikke

kunnet blive færdig rettidig, og da redaktionen ikke har ment, at nærværende efterårshæfte har kunnet udsendes uden nogle mindeord over den mand, som gennem årenes løb måske har betydet mest for årbogens udgivelse, skal jeg, der personlig kun har kendt dr. Mackeprang de sidste 15 år, søge at bidrage med nogle få linier, vel vidende, at de må føles som fattige bidrag til en karakteristik af en af vor tids store kulturpersonligheder.

Fra sin ungdom havde dr. Mackeprang været medarbejder ved Sønderjyske årbøger, efter A. D. Jørgensens død var han med i den uoffi-

cielle kongerigske redaktion, og de sidste år før den første verdenskrig var han ene om dette redaktionsarbejde. Da udgivelsen af Sønderjyske årbøger igen blev aktuel efter genforeningen, var dr. Mackeprang blandt de drivende kræfter ved oprettelsen af Historisk samfund, og han var medlem af styrelsen til 1949, hvorefter han udnævntes til foreningens æresmedlem. I et spand af 60 år har han stået som bidragyder til Sønderjyske årbøger, en rekord som det vil blive vanskeligt at overgå. Udadtil har man vel ikke mærket så meget til dr. Mackeprangs virksomhed inden for Historisk samfund, men indadtil var hans indflydelse stor. Der er ikke sket meget inden for foreningen fra dens oprettelse i 1923 og til hans afgang som styrelsesmedlem, uden at han enten har været initiativtageren eller i væsentlig grad har været med til at forme tankers og ideers udførelse i

praksis. Fra hans senere år skal især nævnes udgivelsen af »Tønder gennem Tiderne«, som han redigerede og bidrog til med et stort kapitel.

Indtil de allersidste år var dr. Mackeprang trofast deltager i foreningens års- og styrelsesmøder. Der skulle meget alvorlige grunde til, at han måtte melde afbud. Og skønt langt over det, man i gamle dage kaldte for støvets år, var han lige ungdommelig af tanke og sind, lige oplagt til at færdes opmuntrende og inspirerende i den forholdsvis ungdommelige kreds, som Historisk samfunds styrelse bestod af i årene omkring 1950. Trods mange andre og vigtigere gøremål inden for dansk museumsverden og dansk historisk arbejde iøvrigt, var Historisk samfund for Sønderjylland vel nok en af de arbejdsopgaver, der stod hans hjerte nærmest. Det var ikke noget rigtigt styrelsesmøde, når dr. Mackeprang ikke kunne være med. Når de egentlige forhandlinger var afsluttede, kunne han, næsten kåd som en dreng, fortælle »historier«, muntre minder fra sin færd i Nordslesvig før og efter genforeningen. Bag morskaben mærkedes alvoren, en dyb og inderlig kærlighed til landsdelen og dens befolkning, som han kendte bedre end de fleste.

Men selv om vi ikke havde haft den oplevelse at lære mennesket dr. Mackeprang at kende på nærmere hold i Historisk samfunds styrelse, ville vi dog — i hvert fald langt de fleste af os — have lært ham at kende gennem hans ypperlige bog: Nordslesvig 1864-1909, som stadig står på boghylderne rundt omkring i landsdelen og som stadig læses, uanset at der er kommet nye oversigter over dette bevægede tidsafsnit. I forordet til denne bog omtaler han sig selv som rømningsmand, som en af dem, der som 17-årig tog til kongeriget for at slippe for den preussiske soldatertrøje, og han beder om, at bogen må blive taget som en håndsækning til dem, der blev i Sønderjylland. Selv havde han altså afskåret sig fra at deltage i det daglige nationale arbejde i sin hjemstavn, men ved hele sit rige virke indenfor dansk videnskab har han været med til at kaste glans over Sønderjyllands navn på en måde, som det sikkert ikke ville have været ham muligt at gøre det, såfremt han havde taget en gerning op her nede. I en hilsen til hans 60-årsdag har H. P. Hanssen givet ham fuld absolution i disse smukke ord: »Rømningsmand« er kun den, der svigter sit folk. ... han levede midt i sit folk. Han delte vore sorger og bekymringer, han delte vor glæde og jubel, han var med i vort arbejde og vor kamp. Og således står han den dag i dag som Sønderjyllands gode og trofaste søn«. Ja, som Sønderjyllands gode og trofaste søn vil dr. Mackeprang blive mindet blandt os, i ærbødighed og med tak for en indsats, som det kun har været få af hans landsmænd beskåret at udøve.

Peter Kr. Iversen.

Landsarkivet.

Landsarkivet har siden sidste beretning modtaget flere betydningsfulde privatarkiver. Blandt de vigtigste kan nævnes Skoleforeningens og landstingsmand H. Jepsen Christensens arkiver, Sønderjysk Teaterforenings arkiv og amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsens og købmand Lorens Filskovs efterladte papirer. Christiansfeld byråd har afleveret flækkearkivet indtil 1920.

Endvidere har landsarkivet fornylig modtaget en stor og meget værdifuld gave fra fhv. rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald, bestående af mange hundrede bøger og piecer, især vedrørende Sønderjyllands politiske historie i forrige århundrede.

Ved landsarkivet er der oprettet en ny arkivarstilling, der forventes besat fra 1. januar 1960. Landsarkivar Frode Gribsvad, der i januar fylder 70 år, har fået bevilget afsked fra 1. februar 1960.

P. K. I.

Haderslev Amts Museum.

Ejsbølgravningen har igen i år lagt beslag på en væsentlig del af vor tid og vore kræfter, og det er gået sådan, at vi nu mener at være længere fra afslutningen af dette fund, end vi troede, vi var sidste år. Ved ofringen af de erobrede våben er man åbenbart ikke gået ud til et enkelt sted ved søbredden, således som vi troede, men flere steder, og der er derfor nu forøgede muligheder for fund. En vis orden synes der at have været, og derfor kan helt nye genstande dukke op. Fundet omfatter nu ca. 1800 genstande.

Efterårsudgravningerne måtte af økonomiske grunde indskrænkes, men kom til at omfatte undersøgelse af en gravplads fra ældre romertid (Kr. f.—200 e. Kr. f.) ved Hørløk ved Skrydstrup. Det særlige ved denne plads er nogle usædvanligt store og veludstyrede grave, som over jorden var kendetegnet ved en rund kreds af pæle, der måske betegner en mur eller bygning. Bortset fra et enkelt eksempel fra Kærgård, 1 km derfra, er sådanne rundgrave ikke tidligere set her på egnen. Stormandsgrave må det have været, og det er ganske tankevækkende, at vi finder dem så nær ved hærvejen. Handelen har nu altid givet mere end landbruget, men en nærmere forklaring forudsætter en undersøgelse af deres hjemlige og europæiske forudsætninger. Foreløbig er det tanken at gøre rede for dem ved et internationalt arkæologmøde, der om kort tid afholdes på Gottorp.

Nyopstillingen af museets oldsagssamling er fortsat med indretning af et værelse for fund fra den ældre jernalder. Ved hjælp af store kort, modeller og tekster er der sørget for en mere fortællende opstilling af de bedste ting, mens resten opbevares i studierum. Samtidig lykkedes det at få indlagt lys i monterne i hele den nyindrettede del af museet.

På Max Lebecks mark i Gelstoft blev fundet en svær guldring fra germansk jernalder (ca. 500 e. Kr.). Ved politimester Borum i Toftlund blev den indsendt til Nationalmuseet, som derefter deponerede den i Haderslev museum. Det er den ene halvdel af en halsring, og Max Lebeck har lovet at holde godt øje med, om den anden halvdel skulle dukke op.

Museets malerisamling har modtaget en værdifuld gave. Forhenværende overlæge ved amtssygehuset, Knud Lunn, har skænket et stort maleri af kong Chr. X's ridt over grænsen i 1920, malet af H. Dohm i 1921. I den nordligste by i det genvundne land har dette smukke billede fundet en rigtig og blivende plads.

I foråret afholdtes et par udstillinger: en maleriudstilling med arbejder af Elof Riesbye, Helge Nielsen og Arne L. Hansen og kort efter en udstilling af grafikerens Povl Christensen. Ved begge udstillinger var en vejledning indtalt på museets højtaler af kunstmaler Kai Trier og af politikommissær K. Hernøe.

Søndag den 13. sept. gav Haderslev Amts folkedansere opvisning ved museets frilandsafdeling. Frk. Withen, Sønderborg, holdt foredrag om folkedans og folkedragter, og der var sørget for forskellige demonstrationer af gamle arbejder: klipning af får, tærskning med plejl, fletning af halmsimer, spinding, kartning m. m. Folkedanserne og adskillige andre var medvirkende ved dette arrangement, der i det smukke vejr blev meget vellykket.

H. N.

Åbenrå Museum.

Den for ca. 3 år siden påbegyndte restaurering af museets udstillingslokaler og udstillingsgenstande er fortsat i det forløbne år. I vinteren 1958-59 er hele 1. etagen i museet nyistandsat og indrettet som søfartsafdeling, hvortil er knyttet en afdeling for etnografika. Restaureringen af søfartsafdelingen er foregået under ledelse af museumsdirektør Knud Klem, handels- og søfartsmuseet på Kronborg, og medlem af museets bestyrelse, arkitekt Ingv. Callesen.

Der har været jævn pæn tilgang til museets forskellige afdelinger, dels som gaver og dels som indkøb. Af ting, der særlig bør fremhæves, skal nævnes:

Ved Ny Carlsbergfondets fordeling af kunstværker til provinsmuseerne valgte museets repræsentanter: *Tove Olafsson*: Lille pige fletter hår (broncestatuette, 37 cm). *Victor Haagen-Müller*: Nature morte med richottokurv — oliemaleri.

Endvidere har museet ved indkøb erhvervet: 1 oliemaleri af *Johs. Hoffmeister*: Landskab — Læsø, 1958, 1 oliemaleri af den kendte *sønderjyske maler Jes Jessen* (C. W. Eckersbergs første læremester). Maleriet er et portræt af en agent Hans Chr. Hansen. En del af museets

kunstværker har i årets løb været udlånt til forskellige udstillinger i såvel ind- som udland.

Antallet af besøgende har i årets løb været ca. 2.200, næsten det samme som sidste år.

F. S.

Museet på Sønderborg Slot.

Museet på Sønderborg Slot havde i finansåret 1958-59 et besøg på godt 59.000 gæster, en lille stigning i forhold til året forud. Af gæsterne er en meget stor del skolebørn, og deres andel i det samlede besøgstal, der i øjeblikket udgør ca. 40 %, er stadig stigende. Det gælder tildels amtets og byens skoler, der jo har gratis adgang, hvilket alt for få udnytter, men det gælder i særlig grad skoler fra hele det øvrige Danmark, der lader et museumsbesøg blive et led i lejrskoleundervisningen.

Museet har i årets løb modtaget adskillige gaver og desuden ved køb erhvervet værdifulde genstande. Blandt museets nye ting kan nævnes 4 Neu-Ruppin ark og et oliemaleri af Sophus Schack, alt fra treårskrigen, en fornem galla-uniform, der har tilhørt general Moltke, chef for Den sønderjyske Kommando, en lille, bondemalet kiste, en god flisekakkelovn, et standuhr, lavet af uhrmager J. Vollertsen, Sønderborg, en elmetræskommode, nogle gamle bageforme, en lav, lang egetræskiste, en sjælden samling skomagerværktøj på ialt 20 dele, et lille hængekab fra 1803 og et fint sølvbryllups-kaffestel.

Til museets kunstsamling er indkøbt 5 malerier, blandt hvilke især må fremhæves købet af C. W. Eckersberg: Skibe ved Taffelbjerget. Desuden er der købt arbejder af C. A. Jensen, P. Nicolaisen, Johs. Carstensen og V. Kragh-Hansen. I kunstafdelingen vil man således nu kunne se udmærkede eksempler på dansk kunst både fra ældre og nyere tid, og »den danske Malerkunst's Fader«, C. W. Eckersberg, er repræsenteret med hele fire billeder.

I det forløbne finansår trådte den nye museumslov i kraft, og i første omgang betød det en mærkbar forbedring af museets økonomiske situation, hvilket skyldes, at de lokale tilskud fra amtsråd og byråd er vokset en del i de sidste år, og nu beregnes statstilskuddet i forhold hertil. For museet på Sønderborg Slot har det betydet, at vi har kunnet tage opgaver op, som det før ikke var muligt. Den vigtigste heraf er en stigende indsats i museets konserveringsarbejde. Her har staten ydet et ekstraordinært tilskud til konservering af middelalder-samlingen, og dette arbejde er overdraget til konservator Mogens Larsen, der har beregnet det til at koste ca. 10.000,00 kr. Dette meget tiltrængte arbejde er nu i fuld gang. Desuden har museet påbegyndt en indretning af eget konserveringsværksted til varetagelse af mindre komplicerede konserveringsarbejder, og forhåbentlig vil det i de kommende år lykkes at få løst også en del af de mest påtrængende op-

gaver på dette felt. Foruden de ekstraordinære tilskud til bestemte opgaver, som staten har ydet, har museet modtaget et par kærkomne pengegaver fra private fonds, dels fra Dansk Esso-Fond til indkøb af fotoudstyr, dels af Konsul Georg Jorck og hustru Emma Jorcks Fond til indkøb af bøger. Af sidstnævnte gave er i 1958-59 brugt 5.196,97 kr., og museet har herved fået skabt grundlaget for en håndbogsamling, der vil lette den fremtidige udnyttelse og videnskabelige bearbejdelse af museets samlinger.

Den omflytning af museets samlinger, der påbegyndtes til jubilæet, er imidlertid stillet i bero, idet det vil være nødvendigt at afvente de resultater, den af boligminister Kaj Bundvad nedsatte kommission vedrørende Sønderborg Slot kommer til. Museet har med stor glæde hilst nedsættelsen af denne kommission, og ventetiden vil blive udnyttet til en gennemgang af museets genstande med særlig henblik på en tiltrængt konservering, samtidig med at en række småreparationer af stuer og montre vil blive gennemført. Derefter skulle der så blive øgede muligheder for på Sønderborg Slot at give de meget rige samlinger en værdig ramme.

J. S.

Tønder Museum.

Den nye museumslov, der vedtoges i juni måned 1958, og som bl. a. medførte en beskeden forhøjelse af statstilskuddet for Tønder Museums vedkommende, var ikke fremmende det første år efter sin ikrafttræden. For det første kom bekendtgørelsen, der nærmere præciserede museernes arbejde, først den 3. marts 1959, og for det andet udeblev det nye statstilskud ganske og blev først efterbetalt i juni s. å. Tilskuddet for nærværende år er aldeles udeblevet, og tiden er gået med drøftelser angående nye vedtægter og nye arbejdsplaner. Vi er blevet et hjul i et meget langsomt virkende maskineri med det nyoprettede departement, der hedder Statens Lokalmuseumstilsyn, som hemværk. Efter at Sønderborg by og amt, opmuntret af den nye lov, har sat sine tilskud til museet dér klækkeligt i vejret, og efter at Ribe kommune, der aldrig før har ydet tilskud til sit kulturhistoriske museum, nu har bevilget ikke mindre end 19.000 kr. årligt, er Tønder kommet i bunden og for alvor blevet et offer for inflationen. Takket være Ny Carlsbergfondets velvilje har museet kunnet forøge sin sølvsamling med bl. a. en sølv-tekande af *Andreas Christian Bødewadt*, en førstepremie fra ringridningen 1809, et meget nydeligt empirearbejde fra guldsmedekunstens blomstringstid før statsbankerotten. Yderligere har fondet ydet et tilskud på ikke mindre end 5.000 kr. til et lille, fornemt maleri af *Philipsen* — uden for den ordinære årlige tildeling af kunst. Forståelse hos bestyrelsen betingede udgivelsen af museets sidste års-publikation: *Guld- og Sølvsmedemærker fra Tønder og Tønderegnet*. Men alle andre opgaver, som kræver penge for at løses, har man måttet

lade ligge. Det gælder bygningsvedligeholdelse, det gælder nye mon-
trer, det gælder agitation for museet. Mere opmuntrende er det gode
samarbejde, der i årets løb har været med nabomuseerne, med Na-
tionalmuseet og med museerne syd for grænsen. En fælles museums-
ordning for de 4 nordslesvigske museer skulle være inden for række-
vidde. Og med Åbenrå og Haderslev museer som landsdelsmuseer vil
der vel også falde lidt af til Tønder på den konto.

Mens besøgstallet svarer til året forud, henved 4.000, er det interne
arbejde vokset betydeligt. Der synes at være voksende museums-
interesse, selv om den ikke giver sig udslag i besøgstallene.

S. S.

Den store egnsvandring den 20. september 1959.

De sidste års stigende tilslutning til egnsvandring har gjort denne
side af Samfundets virke til en betydelig faktor i arbejdet på at sprede
oplysning om og interesse for svundne tiders historie. Det har da vist
sig at være et heldigt greb at arrangere ikke blot »den store egns-
vandring«, men også udflugter for de enkelte amtskredse og endogså
sognevandring rundt i de enkelte sogne. Trods det således øgede
antal udflugter har medlemmerne i stadigt større antal sluttet op om
alle disse arrangementer. For tilrettelæggerne af den store egns-
vandring var problemet efterhånden blevet det at finde egnede vej-
og parkeringsforhold.

Arrangørerne havde derfor i år forsøgt med en heldagstur, dels fordi
det derved blev muligt at besøge fjernere steder, dels fordi man måtte
vente mere behersket tilslutning. Det sidste viste sig imidlertid ikke
at holde stik, og alle bange anelser om manglende deltagelse blev så
grundigt gjort til skamme, at det blev nødvendigt rigoristisk at afvise
alle for sent tilmeldte, da det selv med dem, der var kommet i tide,
kneb at få programmet lagt til rette. Ialt deltog over 300. Program-
met måtte delvis ændres på grund heraf, men takket være turlederen
Chr. Stenz klappede alt på bedste måde.

Busser fra hele Nordslesvig samledes i Kruså og kørte derfra i
en lang kortege til Rendsborg, hvor der gjordes holdt på paradeplad-
sen. Her gav bibliotekar *P. Kürstein* en fortræffelig oversigt over
Rendsborgs historie, levende illustreret af bygningerne omkring plad-
sen. Desværre kneb det for yderkredsen i den store flok at få fuld
udbytte af foredraget, da man stod helt ude ved hovedgadens ras-
lende trafik.

Efter spisning i Conventgarten holdt seminarieadjunkt *H. V. Gre-
gersen* et kort, men kyndigt og instruktivt foredrag om eftermidda-
gens program, og herefter deltes det store selskab i fire hold, hver
med sin rute. Turens hovedmål var de tre slotte ved Westensee, Schi-

rensee, Emkendorff og Deutsch-Nienhof. Desuden var der lejlighed til at se Westensee kirke.

Ved de tre slotte var der lejlighed til vandringer i parkerne, men vigtigst var det, at man alle tre steder kom ind og fik en kyndig gennemgang af deres indre. En fortræffelig idé var det, at alle deltagerne i bussen havde fået udleveret et særtryk af »Sønderjysk månedsskrift« med artikler om Emkendorff-kredsen og om de tre slotte.

J. S.

Kursus i hjemstavnshistorie.

For tredje gang afholdt Dansk historisk Fællesforening et kursus for lærere i aftenhøjskolen. Det fandt sted på Kalø Landboskole i dagene 2.—5. august, og emnet var »Herregården«.

Statskonsulent Roar Skovmand gav vigtige praktiske oplysninger om aftenskolereformen og dens muligheder. Dr. phil. Vilhelm la Cour behandlede »Herregården i middelalderen« og ledede desuden en ekstra arrangeret studietur til Kalø slotsruin.

Mag. art. Inge Mejer Antonsen holdt to foredrag om herregårdenes bygningshistorie og inventar i renaissance og barok, professor Aksel E. Christensen om »Herregården og landsbyen før 1550« og »Herregården og dens ejer som politisk faktor«.

Landsarkivar Johan Hvidtfeldt, der var leder af kursus bistået af fællesforeningens sekretær, arkivar Kn. Prange, talte om »Herregården og landsbyen efter 1550« og om »Landbrugsreformerne«, og sluttelig redegjorde mag. art. Hans Lassen for »Livet på herregården«.

Det var ingen tilfældighed, at Djursland var blevet valgt som kursusområde, for få andre steder findes så mange velbevarede herregårds-slottet fra renaissancetiden samlet på et sted. Ekskursionerne til Rosenholm, Gl. Estrup, Løvenholm, Skaføgård og Clausholm gav det supplerende anskuelsesbillede, som afrundede og fuldendte kursus.

Der blev stillet forslag — fra en deltager fra Lolland — om at afholde næste års hjemstavnskursus i grænselandet.

Blandt de o. 35 deltagere var der 5 fra Nordslesvig.

C. St.

Amtskredsens arbejde i 1959.

Haderslev amtskreds. Vinteren 1958-59 var i Haderslev amt kendetegnet ved en meget livlig aftenhøjskolevirksomhed. Ikke mindre end 11 steder i amtet havde man aftenhøjskoler med lokalhistoriske emner.

Amtskredsen holdt sin generalforsamling den 8. marts 1959 i forbindelse med arkivar Pranges instruktionsmøde for lokalhistorikere. Der var mødt ca. 50 deltagere fra Haderslev amt samt enkelte fra Aabenraa og Tønder amter. Formanden, arkivar Iversen, bød velkommen. Efter

at arkivar Prange havde talt, udspandt der sig en livlig drøftelse angående udarbejdelse og udgivelse af sognehistoriske arbejder. Som et særligt punkt talte lærer Hermansen, Skodborg, om det lokalhistoriske arbejde i Skodborg sogn.

Egnsvandringen holdtes i år allerede søndag den 7. juni. Man begyndte ved Stepping kirke, hvor pastor Holm fortalte om brødrekolonien i Stepping og dens forbindelse med den vestfynske vækkelse. Derefter kørte man til Christiansfeld, hvor pastor Hansen fortalte om Brødremenigheden. Ved kaffebordet talte fuldmægtig Olav Christensen om erhvervslivet i Christiansfeld. Man sluttede ved Christinero, hvor Olav Christensen fortalte om kammerherreinde C. F. v. Holstein. Turen, som ledes af museumsinspektør H. Neumann, havde samlet godt 100 deltagere.

Senere på sommeren havde vi en interessant aftenvandring til udgravningen i Ejsbøl mose, hvor museumsinspektør Ørsnæs fra Nationalmuseet viste omkring. Senere samledes man på Hotel Norden, hvor deltagerne fik en kyndig orientering om arkæologernes arbejdsmetoder og resultater. Turen havde samlet ca. 150 deltagere. Både denne tur og egnsvandringen var arrangeret i forbindelse med Haderslev museums- og arkivforening.

En planlagt tur til Skodborg med redaktør A. Lassen som taler måtte aflyses på grund af redaktørens sygdom.

Der har været god tilgang af medlemmer også i 1959. Af personskifter inden for udvalget kan nævnes, at seminarielæktor, mag. art. G. Jacobsen, Haderslev, har afløst H. Eriksen som sekretær.

T. H.

Åbenrå amtskreds holdt generalforsamling den 23. april på ungdomshjemmet med 60 deltagere. Politimester Bjerre, Gråsten, genvalgte som medlem af amtsudvalget, hvorefter Hans Valdemar Gregersen holdt foredrag om Åbenrå i middelalderen. Den 15. juni var der historisk aftentur til Galgebakken og Anne Helene Michelsens museum, Lille Kolstrupgaard, med 40 deltagere trods regnvej og blæst. Adjunkt Dragsbo fortalte om de geologiske forhold omkring Åbenrå og arkivar Iversen træk af Galgebakkens historie, hvorefter man besøgte museet under frk. Michelsens vejledning. Den 13. august tog man på aftentur til udgravningerne ved Årup kapel. Antallet af deltagere var her 200. Udgravningerne fremvistes af nationalmuseumsarkitekt Blache Holm. Der taltes endvidere af pastor Fenger og Hans Valdemar Gregersen.

Sommerudflugten til Kliplev kirke fandt sted den 30. august og havde samlet 180 deltagere. Man startede fra markedspladsen i Åbenrå og kørte ad den gamle landevej til Kliplev kirke, hvor pastor Zachariassen talte om kirkekunst i almindelighed og Kliplev kirke i særdeleshed. Den store forsamling sang et par salmer, og man

beså kirken og præstegården med have. Derefter kaffebord i Mørks gæstgiveri med efterfølgende foredrag af førstelærer Hansen, Kliplev, der fortalte Kliplev sogns historie fra istiden og til nutiden. Hjemturen gik over Søgård.

I hovedudflugten til Holsten den 20. september 1959 deltog 75 medlemmer fra Åbenrå.

H. J.

Sønderborg amtskreds havde generalforsamling med foredrag af arkivar Prange. Samtlige valg var genvalg. Forsøgene, der i forbindelse med drøftelsen på sidste års generalforsamling er gjort på at oprette sognearkiver, er ikke faldet heldigt ud. Bestræbelserne må sikkert gå ud på at søge oprettet et amtsarkiv, evt. i forbindelse med biblioteket, så der kan sikres betryggende tilsyn og opbevaring. Amtsudvalget har medvirket ved planlægning af aftenhøjskoler i tre sogne.

E. C.

Tønder amtskreds holdt generalforsamling den 18. marts i Tønder. Valgene var genvalg. Pastor Mallings holdt et interessant foredrag om rejsningen ved Brøns d. 22. 1. 1849. Sommerturen den 22. august havde samlet 160 deltagere. Den indledtes i Hjerpsted kirke med foredrag af viceskoleinspektør Werner Christiansen om kirken og sognet. Derefter aflagde man besøg i billedskæreren, bager Brodersens samling. Brodersen fortalte ved kaffebordet i »Vennelyst« levende om vestslesvigske billedskærerkunst. Man kørte forbi de mange bronzealderhøje, der præger sognet, til Randerup kirke, hvor provst Holdt fortalte om kirken og Brorsonslægten.

Den 25. november var der besøg på Tønder kirkemuseum under pastor Magles vejledning. Ved det efterfølgende kaffebord causerede pastor Magle over emner vedrørende kirkemuseet. Mødet havde samlet 45 deltagere.

C. S.

Sydslesvig amtskreds holdt generalforsamling i Flensborg den 11. maj 1959. Fhv. skoleinspektør Jes Christensen fortalte om »personer og begivenheder fra vor hjemstavn«, især knyttede til den gamle Hærvej. Formanden aflagde beretning, hvorunder der udspandt sig en varm drøftelse angående den opsigts tanken om med dykker at undersøge Sliens munding, havde vakt i pressen. Regnskabet aflagdes af kassereren, bibliotekar Kürstein. Mange medlemmer, som vi har mistet ved fraflytning til Danmark, håber vi, vil indmelde sig derovre; der er stadig vanskeligheder med opkrævningen af kontingent herved. Det samme gælder medlemslisten, oplyste sekretæren, kontorchef Schubert. Til bestyrelsen valgtes rektor Dinsen Hansen, Nibøl, og nyvalgte bibliotekar frk. Dinne Jensen, Husum.

Det vedtoges at foretage en byvandring i Flensborg — denne foregik omkring det gamle Nørretorv den 18. juni under vejledning af vice-skoleinspektør E. Lorenzen, og den største oplevelse var vel nok, at vi fik lov til at komme inden for i Kompagnihuset ved Skibbroen. En tur til Oksevejen under vejledning af inspektør Jes Christensen fandt sted den 12. juli og var meget vellykket. Desværre kom på grund af forsinket tilmelding næsten ingen med på den store egnsvandring til Holsten.

H. F. P.

Årsberetning og regnskab 1958-59

Årsmødet afholdtes på Rugkobbelskolen i Abenrå. Mødet indledtes af skoleinspektør P. Clausen, der bød Historisk samfunds medlemmer velkommen til skolen. Formanden, arkivar P. Kr. Iversen, takkede for velkomsten og udtrykte sin glæde over, at det havde været muligt at holde årsmøde på denne moderne og meget smukke skole.

Årsmødet begyndte med generalforsamling. Til dirigent valgtes skoleinspektør P. Clausen, der oplæste dagsordenen og derpå gav ordet til formanden.

Formanden indledte med at udtale mindeord over de tre trofaste støtter og mangeårige medarbejdere i det sønderjyske arbejde, Historisk samfund havde mistet i det forløbne år, H. Lausten-Thomsen, M. Mackeprang og Mads Michelsen og nævnte kort deres store indsats i samfundets arbejde. Forsamlingen rejste sig, og formanden udtalte et ære være deres minde.

Formanden aflagde derefter årsberetningen:

Skal det forløbne beretningsår karakteriseres i nogle få ord, kan det siges, at det har været et år på godt og ondt. Det har været et frugtbart arbejdsår såvel m.h.t. publikationsvirksomhed som mødearrangementer, men i økonomisk henseende tegner billedet sig knapt så lyst. *Medlemstilgangen* har efter den store stigning i de senere år været mere moderat, men siden sidste årsmøde har vi dog haft en tilgang på op imod 100 nye medlemmer, således at medlemstallet i dag nærmer sig 1800. Forholdsvis størst har medlemstilgangen været i Haderslev amt, hvor man nu efterhånden ligger på linie med de øvrige amtskredse.

Foreningens centrale opgave er nu som før udgivelsen af *Sønderjyske årbøger*. Sønderjyske årbøger 1958 og iøvrigt også det nyligt udsendte halvbind har bragt værdifulde afhandlinger og artikler til belysning af forskellige sider af vor landsdels historie; især vil der være grund til at nævne landsarkivar Johan Hvidtfeldts store og meget vigtige afhandling om de nordslesvigske embedsmænd. Den er den første af tre afhandlinger, der siden hen samlede vil blive udsendt i skriftrækken på samme måde, som i sin tid uddragene af kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog blev det. Afsnittet Noter og nyt er i sidste efterårshæfte blevet yderligere udvidet og redaktionen håber også fremdeles under denne rubrik at kunne holde medlemmerne underrettet om betydningsfulde, aktuelle foreteelser inden for det historiske arbejde i vor landsdel. Fortegnelsen over afgang og tilgang af medlemmer måtte vi desværre af økonomiske grunde se bort fra i efterårshæftet, men vi håber, at det vil være muligt i det kommende efterårshæfte til underretning for tillidsmændene at bringe afgang- og tilgangslister.

Vi har nu udsendt to årgange af Sønderjyske årbøger i det nye *udstyr*, og det har glædet styrelsen, at medlemmer både skriftligt og mundtligt har tilkendegivet deres tilfredshed herover. Forsendelsen har voldt lidt kvaler, idet omslagsbilledet i nogle tilfælde er blevet skrammet, men vi håber, at denne kalamitet i fremtiden vil kunne undgås ved anvendelse af kartoner i stedet for konvolutter. Det bliver lidt dyrere, hvorfor vi også på grund af portoforhøjelsen for et par år siden nu har været nødt til at forhøje refusionen af forsendelsesomkostningerne til 2,50 kr. mod hidtil 1,50 kr. Medlemskontingentet + forsendelsesomkostninger beløber sig herefter til 10 kr. årligt.

Det er nu på tide, at vi begynder at tænke mere alvorligt på *registret* til Sønderjyske årbøger 1941—60. Omkring halvdelen af disse årgange er registreret på sedler af bibliotekar Carl Langholz, og vi må nu se også at få resten registreret, således at registret kan blive udsendt engang først i 60'erne. Først derved vil indholdet af de sidste 20 årgange virkelig blive tilgængeligt for forskningen.

Sønderjysk månedsskrift har også haft tilgang af holdere. Der vil senere blive aflagt en speciel beretning vedr. dette tidsskrift, og jeg skal derfor her blot nøjes med at sige, at også månedsskriftets nye udseende er faldet i holdernes smag, og at der i tidsskriftet bringes så mange værdifulde artikler vedr. sønderjysk lokal- og personalhistorie og aktuelle kulturelle forhold, at det fortjener et betydeligt større holdertal. Jeg vil som vanlig gerne anbefale vore medlemmer at tegne abonnement på tidsskriftet. På grund af udvidelsen til hæfter på 24 sider er portoen steget, og til dækning heraf har styrelsen vedtaget at forhøje prisen med to kr. årligt til 14 kr., eller 3,50 kr. kvartalet.

Inden for *skriftrækken* er der siden sidste årsmøde udsendt to nye publikationer. Den første er seminarirektor, dr. theol. Asger Nyholms bog »Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid«. Denne bog er et så betydningsfuldt værk, at vi inden for Historisk samfund i al beskedenhed er stolte over at stå som udgiver. Den har overalt mødt megen anerkendelse og er — som den første i vor skriftrække — blevet anmeldt i radioen.

Fornylig udsendtes en ny udgave af Olav Christensens »Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur«. Det er i virkeligheden mere end en ny udgave, idet der er tilføjet så meget nyt stof og så mange nye oplysninger, at bogen næsten kan betegnes som en ny publikation.

Køberne af disse to nye bøger vil have bemærket, at de er udsendt med stift bind. Indbindingen koster omkr. 80 øre mere pr. bind end et hæftet eksemplar, og vi håber, at medlemmerne billiger denne lille reform. Den for nogle år siden på årsmødet fremsatte og berettigede kritik af vore publikationers triste udseende håber vi også at have imødekommet ved at give bøgerne et lidt mere moderne og efter vor mening mere tiltalende udseende.

Inden for skriftrækken er den nærmest foreliggende opgave udsendelsen af 3. bind af redaktør A. Svenssons store og betydningsfulde værk om Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis. Manuskriptet er ved at være færdigt, og ventelig vil dette afsluttende bind være udsendt

inden næste årsmøde. Af andre publikationer, der er under forberedelse, kan nævnes mag. Sig. Schoubyes undersøgelser vedr. de tønderske sølvsmæde, Åbenrå bys historie, landsarkivar J. Hvidtfeldts omtalte værk vedr. de nordslesvigske embedsmænd, arkivar, frk. Emilie Andersens biografiske værk om Hans d. Ældre og overarkivar, dr. phil. Harald Jørgensens udgivelse af brevvekslingen mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen. Der har i vinterens løb været et betydeligt salg af ældre publikationer. Fink og Hvidtfeldts vejledning i studiet af Sønderjyllands historie er nu fuldstændig udsolgt og Tønder gennem Tiderne er næsten udsolgt. En ny udgave af Fink og Hvidtfeldts værdifulde håndbog er derfor taget under overvejelse, medens der ikke foreløbig kan blive tale om en ny udgave af Tønder-bogen. Det har derimod været overvejet at udsende mindre skildringer på omkr. 200 sider af vore flækkers historie, men det vil nok vare nogle år endnu, inden denne plan kan føres ud i livet. I Serien af vore små levnedsskildringer håber vi også inden for en overskuelig fremtid at kunne udsende en lille bog om og af J. N. H. Skrumsager ved redaktør Morten Kamphövener.

Som det har været tilfældet i de senere år, har der også sidste efterår (d. 20. sept.) været afholdt et fællesmøde i Åbenrå for samtlige *amtsudvalgsmedlemmer*. Fremmødet var godt og der udveksledes tanker om arbejdet i amtskredsene. Her blev aftenhøjskoler med sognehistoriske emner drøftet, og amtsungdomskonsulent Carl Chr. Jensen, Sønderborg, gav forskellige praktiske oplysninger. Et nærmere samarbejde med amtsungdomskonsulenten og amtsungdomsnævnene bør tilstræbes. Også egns- og sognevandringer drøftedes på mødet. Ligesom i sommeren 1957 er der i 1958 til tillidsmændene udsendt opfordringer og vejledninger i oprettelse af *aftenhøjskoler med lokalhistorisk emne*, og samtidig er der udsendt en fortegnelse, omfattende ca. 40 foredragsholdere, der har erklæret sig villige til på aftenhøjsholelovens betingelser at tale om nærmere opgivne emner. Dette materiale er efter ønske fra ungdomsforeningerne også udsendt til samtlige ungdomsforeningsformænd. Vi har ikke noget bestemt tal på, hvor mange aftenhøjskoler med lokalhistorisk emne, der har været etableret i den forløbne vinter, men skønsmæssigt kan tallet anslås til at ligge omkring 25. Enkelte foredragsmøder med lokalhistorisk emne rundt omkring i foreninger og forsamlingshuse har vi ingen oplysninger om, men det er vort indtryk, at den udsendte talerliste har gjort nytte også i den retning, og det vil være af værdi, om lignende materiale kan udsendes igen i sommer. Iøvrigt vil det være af overordentlig stor værdi for det folkelige historiske arbejde, om samarbejdet mellem vore tillidsmænd og lederne af ungdoms- og foredragsarbejdet ude omkring i sognene kunne udbygges yderligere. Der er her en vigtig opgave for vore tillidsmænd.

Dansk historisk fællesforening har i de senere år arrangeret *kursus for lærere i aftenhøjskoler med lokalhistorisk emne*, og to af vore mest aktive medarbejdere på dette felt har været deltagere i forrige sommers kursus på Søhus husmandsskole. Vi håber også at kunne yde

et beskedent tilskud til deltagere i dette års kursus på Kalø landbrugs-skole i dagene 2.—5. august.

Som et led i det historiske oplysningsarbejde har vi endvidere arrangeret to møder med Dansk historisk Fællesforenings *lokalhistoriske konsulent*, arkivar Knud Prange, Viborg, det ene i Sønderborg d. 7. marts, det andet i Haderslev d. 8. marts. Arkivar Prange talte om tilrettelægningen af lokalhistorisk arbejde og kom især ind på udgivelsen af sognehistorier. Møderne afholdtes i forbindelse med Sønderborg og Haderslev amtskredsens generalforsamlinger og navnlig i Haderslev var der god tilslutning.

Egnsvandringerne har også i år haft god tilslutning, for amtskredsens vedkommende endog større tilslutning end sidste år (1957: 470 deltagere, 1958 ca. 1000 deltagere). Den fælles eller den såkaldte store egnsvandring gik sidste høst, d. 7. sept. til Haderslev amt. Museumsinspektør H. Stiesdal, Nationalmuseet, viste os nogle interessante, middelalderlige voldsteder og museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, fortalte om udgravningerne i Ejsbøl mose. Der var her godt 300 deltagere. Egnsvandringerne er et af de bedste midler til at få større kredse i tale, og jeg vil gerne sige til tillidsmændene, at de — som det med held er gennemført bl. a. i Varnæs og Brede — bør søge nu i sommer *også* at arrangere *sognevandring*.

Især bør man i de sogne, hvor der sidste vinter har været aftenhøjskoler med lokalhistorisk emne, søge at få arrangeret sådanne sognevandring, gerne aftenvandring til sognets oldtidsminde-mærker, gamle særprægede gårde og huse m.v. Sognevandringerne bør arrangeres sammen med stedlige ungdoms- eller foredragsforeninger. Med amtskredsens udflugter indbefattet har der i beretningsåret været afholdt 8—9 egnsvandring, og af øvrige *møder og foredragsarrangementer* har der været afholdt 20. Også i år har Historisk samfund således kunnet være med til at udføre en ikke ubetydelig indsats på det folkeligt kulturelle område.

Fra maj sidste år har Historisk samfund været med i de såkaldte nationale foreningers *samarbejdsudvalg*, og vi har derved fået adgang til at udveksle tanker og meninger om opgaver af fælles interesse indenfor kulturarbejdet i grænselandet. Vi har været med til at arrangere kursus på Danebod højskole d. 4.—5. okt. og vi har været med i drøftelserne om radioen i grænselandet. Det ser ud til, at der ad åre skulle være mulighed for også her i landet at få gennemført lokalprogrammer, og sker det, skabes der sandsynligvis også nye muligheder for det lokalhistoriske arbejde.

Det forløbne år har således været et frugtbart arbejdsår, men et kulturelt arbejde af et sådant omfang gøres ikke gratis. Det mørke punkt i året er, at vi har oparbejdet en ikke ubetydelig *gæld*. Vi har ganske vist i år som tidligere år modtaget betydelige *tilskud* til vort arbejde fra stat, amter, købstæder, H. P. Hanssens mindefond, Sprogforeningen og Dansk kultursamfund, og uden disse tilskud ville vort arbejde langt fra have kunnet få det omfang, det har i dag. Vi er myndigheder og fondsbestyrelser megen tak skyldige for denne hjælp. Efterhånden som vort arbejde trænger længere ud i sognene,

har vi ment, at der var en vis rimelighed i, at også sognerådene støttede vort arbejde. Vi har derfor i vinter udsendt ansøgninger til samtlige sogneråd om at yde et bidrag til Historisk samfund. Endnu er det for tidligt at fælde en endelig dom over resultatet af denne henvendelse, men det kan dog siges, at adskillige sogneråd allerede har indbetalt et større eller mindre beløb til os. Også for denne hjælp vil jeg gerne sige tak, idet jeg dog gerne vil tilføje, at vi venter, at sognerådene med tiden vil øge deres tilskud. Men det stigende medlemstal og deraf følgende større indtægter, de offentlige og private tilskud dølger ikke den kendsgerning, at vi i det forløbne år har oparbejdet et ikke ubetydeligt underskud på regnskabet. For at skabe balance bliver vi derfor nok nødt til i den kommende tid at tage reb i sejlene og neddæmpe vor virksomhed noget. Vi har nu i et par år udsendt Sønderjyske årbøger i et omfang på 320—350 sider, og vi har også på anden måde disponeret lidt vel optimistisk. Vi bliver nok nødt til i år at nøjes med at udsende Sønderjyske årbøger i et omfang på 15 ark eller 240 sider, og også m.h.t. mødearrangementer bliver det nok nødvendigt at bruge sparekniven. På den anden side har foreningen ved sit betydelige medlemstal, ved de ordinære tilskud og ved de salgsmuligheder, der ligger i beholdningen af publikationer, så store aktiver, at et enkelt års underskud på regnskabet ikke bør tages alt for tungt. Ved fornuftig disponering vil gælden kunne bringes ud af verden i de følgende to regnskabsår.

Men også vore tillidsmænd og andre kan give en håndsrekning i den retning ved at gøre en positiv indsats for hvervning af nye medlemmer. Den historiske interesse er vel til syvende og sidst ikke så lille, som mange vil være tilbøjelig til at mene. Det er så ofte blevet nævnt på vore møder, at det ikke skulle være uoverkommeligt for hvert af vore medlemmer at skaffe blot et nyt medlem, og jeg vil gerne gentage opfordringen her. Lad Deres naboer og venner blade i et par årgange af Sønderjyske årbøger, og De skal se, at dette vil stimulere medlemstilgangen. Får vi blot nogle få hundrede medlemmer mere, end vi har i øjeblikket, vil udgivelsen af Sønderjyske årbøger kunne hvile helt i sig selv, og de øvrige midler, der står til vor rådighed, vil så kunne anvendes til andre vigtige formål inden for det lokalhistoriske arbejde.

I sammenligning med det øvrige land står vi meget pænt m.h.t. medlemstal. Historisk samfund for Sønderjylland er vel således i dag det største af de egentlige amtshistoriske samfund, men sammenligner vi f. eks. med tilslutningen til de slesvig-holstenske kredshjemstavnssforeninger, har vi meget at indhente endnu. Og skulle vi ikke gøre et forsøg herpå?

Dirigenten gav derefter ordet til kassereren, Olav Christensen, der aflagde regnskabet (jvf. omst.) og oplæste revisorernes bemærkninger.

W. Christiansen aflagde beretning for Sønderjysk månedsskrift og gennemgik dets regnskab. Trods stigning i abonnementstallet sluttedes med underskud, men forhåbentlig ville det forbedrede udstyr og det

større sidetal resultere i fortsat holderfremgang. W. Christiansen opfordrede til arbejde for flere abonnenter og flere annoncører.

Dirigenten stillede derefter beretninger og regnskaber til diskussion under eet.

Pastor T. Holm fandt det beklageligt, at honorar for kasserer og sekretær er nedsat, og formanden, der delte denne beklagelse, oplyste, at bestyrelsen havde fundet det rimeligt at skære i administrationsudgifterne fremfor at nedskære aktiviteten.

Frk. G. Gregersen efterlyste mere kunstnerisk stof i månedsskriftet, idet dette stof ikke burde være forbeholdt dagbladene, og ønskede især stof om ældre sønderjysk kunst- og kulturhistorie og nævnte Kiebitz og fjerfuglebillederne fra Als som eksempel. Formanden støttede frk. Gregersen kraftigt, og W. Christiansen lovede at bringe også dette stof i det omfang, det var muligt.

Gdr. Jepsen, Strågård, rettede en tak til styrelsen og formanden og anbefalede øget medlemshvervning. Han roste årsskriftets nye udseende og fremlagde Hejselbjerg Paulsens artikel som særlig værdifuld. Den burde efterfølges af et udvidet arbejde om Øster Løgum sogn.

Da ikke flere ønskede ordet, satte dirigenten de tre beretninger enkeltvis under afstemning, og alle godkendtes enstemmigt.

Efter tur afgik W. Christiansen, K. Fanø, J. Holdt og J. Hvidtfeldt, der alle genvalgte.

Dirigenten oplæste ændringsforslagene til lovenes §§ 2 og 6, og gav derpå ordet til formanden, der kommenterede forslagene og begrundede dem nærmere. Han understregede, at ændringen i § 2 ikke skyldes ønske om kontingentforhøjelse trods de store udgiftsstigninger og årets underskud, men simpelthen var et spørgsmål af rent praktisk art, idet den nuværende ordning var for langsom og usmidig. Formanden sluttede med at anbefale forslagene til vedtagelse.

Dirigenten satte derefter forslagene enkeltvis under afstemning, og de vedtoges begge med alle stemmer.

De to ændrede paragraffer har derefter følgende ordlyd:

§ 2.

Indmeldelse i samfundet sker ved henvendelse til et af styrelsens medlemmer. Medlemsbidraget fastsættes af styrelsen. *Sønderjyske årbøger* skal med passende mellemrum bringe en medlemsliste, ordnet efter distrikter.

§ 6.

Foreningens regnskabsår går fra 1. april til 31. marts. Det årlige regnskab revideres af to for tre år ad gangen valgte revisorer og fore-

lægges i revideret stand til godkendelse på det ordinære årsmøde.
Et uddrag af regnskabet meddeles i årbøgerne.

Under eventuelt oplyste formanden, at bestyrelsen påtænkte at fordoble det livsvarige medlemsbidrag fra 100,- kr. til 200,- og henlægge pengene til et særligt fond. Dette godkendtes af generalforsamlingen.

Formanden meddelte endvidere, at årsmødet næste år henlægges til Haderslev by, og omtalte efterårets egnsvandring. Det var drøftet at foretage en heldagstur, og på betingelse af tilstrækkelig tilslutning ville det blive forsøgt. Planerne var endnu ikke helt udarbejdede. Endelig nævnte formanden, at man påtænkte at afholde lokalhistoriske kurser i Haderslev og Sønderborg, og at man evt. ville bringe et kursus i skriftlæsning i Sønderjysk månedsskrift.

Kæmner Dahl, Augustenborg bad til sidst om nogle oplysninger om Dronning Margrethes dødssted, og professor Fink oplyste, at man kun kan fastslå, at hun døde på et skib i Flensborg fjord.

Efter kaffebordet holdt overarkivar, dr. phil. Holger Hjelholt, foredrag: Martsrevolutionen 1848 i Kiel og Nordslesvig.

Derefter holdtes to korte foredrag. Museumsinspektør H. Neumann fortalte om den nye museumslov og dens konsekvenser for de nord-slesvigske museer, og magister S. Schoubye berettede om sit arbejde med Tønder guldsmede og om de resultater, han var kommet til.

Regnskab 1958

Indtægter		Udgifter	
Medlemsbidrag	12.777,50	Årbogen:	
Portogodtgørelse	3.117,99	Papir og tryk	7.958,39
Salg	5.911,84	Honorarer ..	3.969,72
Tilskud	25.160,00		11.928,11
Egnsvandringen	1.006,00	Skrifter	22.852,21
Refusion af papirafgift.	423,00	Ekspedition, kasserer,	
Refusion af løn til kon-		sekretær	2.000,00
torist	11.651,18	Frugt og omdeling	3.984,51
Renter	52,60	Møder, foredrag o. l. ..	3.342,67
Balance	4.217,12	Amtsudvalgene	1.804,00
		Kontorhold og løn til	
		kontorist	13.457,13
		Egnsvandringen	1.101,20
		Tilskud til Sdj måneds-	
		skrift	3.000,00
		Mindeplade på H. P.	
		Hanssens hus	381,32
		Repræsentation	110,75
		Diverse	355,33
	<hr/>		<hr/>
	64.317,23		64.317,23

ARSBERETNING OG REGNSKAB

Regnskab januar kvartal 1959

Medlemsbidrag	330,00	Årbogen, papir og tryk	6.060,00
Portogodtgørelse	145,30	Skrifter	3.853,63
Salg	2.968,83	Frugt og omdeling	396,63
Tilskud	2.980,00	Møder og foredrag	124,30
Refusion af papirafgift.	373,20	Kontorhold og løn til	
Refusion af kontoristløn	3.673,97	kontorist	3.223,56
Renter	12,89	Repræsentation	75,10
Balance	3.692,03	Dansk hist. Fællesforen.	254,65
		Diverse	188,35
	<u>14.176,22</u>		<u>14.176,22</u>

Status

Aktiver		Passiver	
Beholdning	1.365,61	Regninger	9.149,56
Kontingentrestancer ..	170,00	Jorcks fond ..	7.000,00
Arbejdsmin. kontoristløn		÷ Sdj. måneds-	
til gode	954,07	skr. 1958 ..	3.000,00
Udestående for salg ..	1.425,00		4.000,00
Forudbetalt for Tønder			
Sølv	500,00		
Balance	8.734,88		
	<u>13.149,56</u>		<u>13.149,56</u>

Olav Christensen

Haderslev, den 28. april 1959.

Undertegnede af Historisk samfund for Sønderjylland valgte revisorer har d. d. revideret ovenstående regnskab for året 1958 og for 1. kvartal 1959 — med henblik på en omlægning af regnskabsåret — som ingen anledning giver til kritiske bemærkninger, men er i overensstemmelse med foreliggende bilag. Yderligere har vi kontrolleret regnskabet fra 1. april til 11. maj d. å.

p. t. Åbenrå, den 31. maj 1959.

Stg. Schoubye

Jørgen Frank

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i 1955, 1956 og 1957 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk samfund for Sønderjylland er for afgangslistens vedkommende ordnet alfabetisk, medens tilgangslisten er ordnet topografisk, som medlemslisten i 1955 var det. Afgangslisten omfatter foruden døde, hvor enken ikke har fortsat medlemsskabet, desuden udmeldte og slettede på grund af restancer. Iøvrigt henvises til indledningen til medlemslisten 1955, idet dog bemærkes, at kassereren har ansvaret for udarbejdelsen af tillægget.

Historisk samfund har siden årsopgørelsen i 1957 haft en nettotilgang af 149 medlemmer, idet medlemstallet pr. 1. oktober 1959 udgjorde 1771, der fordeler sig således på landets enkelte dele

Åbenrå by	189	Tønder by	96
Åbenrå amt	197	Tønder amt	223
Haderslev by	116	Sydslesvig	179
Haderslev amt	289	Stor-København	132
Sønderborg by	50	Det øvrige Danmark	184
Sønderborg amt	112	Udlandet	4

Afgangsliste:

Aftægtsmand Eskild Abrahamsen, Branderup †, afdelingsleder E. Kruse Agerschou, Haderslev, lærer Herluf Albertsen, Flensborg, bagermester W. Albrecht, Holm, Nordborg, forsikringsinspektør Poul Andersen, Tønder, lærer Knud Andersen, Vojens, forretningsfører R. Bay, Padborg, lærerinde Karen Bie, Rødding, fhv. lærer K. P. R. Billund, Tønning, lærerinde Ruth Bolding, Fredericia, gårdejer Hans Bonde, Lavensby, købmand Peter Brik, Hovslund, børnehavelærerinde Elke Bruhn, Tønning, højskoleforstander Sigurd Brønsted, Velling, fhv. lærer A. Buch, Felsted, afdelingschef Arthur Christensen, Kgs. Lyngby †, gårdejer Hans Clausen, Havnbjerg †, fru Ellen Dahl, København †, gårdejer P. Damgaard, Rødebæk †, J. F. Demant, Padborg, lærerinde Kristine Eriksen, Hønkys †, apoteker Poul Faber, Åbenrå, grosserer M. Fabricius, Åbenrå, sognefoged Jørgen Frandsen, Guderup †, værkfører Chr. Grau, Åbenrå, amtslandinspektør E. V. Gregersen, Sønderborg, kommunekasserer Viggo Gre-

gersen, Møgeltønder, frk. Hilde Grundmann, Husum, F. H. Haman, Døstrup, Agnete Hammer, København Ø., husmand Anders P. Hansen, Randerup †, Christa Hansen, Ulsbyskov, boghandler Engers Hansen, Esbjerg †, pastor emer. J. Hansen, Sønderborg, bestyrer Jakob Hansen, Over Jerstal, lærer Reinhold Hansen, Broager †, lærer Jørgen Hattesen, Frørup, kreds Flensborg, lektor Jørgen Hatting, Rungsted, sognepræst H. J. Helms, Mjolden, sundhedsplejerske Margrethe Holstein, Slesvig, lærer Vagn Hylleberg Nielsen, Bredsted, læge J. C. Høeg, Herning †, lærer Alfred Jakobsen, Jaruplund, civilingeniør T. Q. Jacobsen, Tønder †, lærer Walter Jaffke, Flensborg, lærer C. Jensen, Mejlby, tømrermester Chr. Jensen, Vojens, lærer J. C. Jensen, Tønning, lærer J. M. Jensen, Felsted †, gårdejer J. Jespersen, Rødekro, H. H. Jensen, Peberbjerg †, fru Marie Jensen, Flensborg, købmand Peter Jessen, Åbenrå, overportør A. B. Keller, Rødekro †, apoteker J. Kjems, Løgumkloster †, murerme-

ster Niels Kjær, Københoved, fru Edith Kristensen, Risskov, sognepræst Johs Kyster, Broager, konsulent T. K. Ladegaard, Haugerup, Sorø, gårdejer Detlef Lassen, Strustrup, L. Lauritzen, Tylstrup †, pastor emer. M. Lauritzen, Padborg, amtslæge H. Lausten-Thomsen, Åbenrå †, lærer Christian Lorenzen, Egernførde, sognefoged Valdemar Ludvigsen, Nybøl †, gårdejer Kr. Lund, Gestrup, Marie Kjestine Lydixen, Københoved, museumsdirektør, dr. phil. M. Mackeprang, Charlottenlund †, Haakon Madsen, Odense, gårdejer Chr. Mahler, Havrup, kreds Flensborg, medhjælper Niels Mathiesen, Korup pr. Rabsted; bankass. Misse May, Kruså, grosserer Peter Michaelsen, Lunderskov †, amtslæge Mads Michelsen, Åbenrå †, bibliotekar Frederik Mommsen, Flensborg, snedker Peder Moos, Kerteminde, fru Marie Møller, Bolderslev, dr. phil. Niels Møller, Sønderborg †, lærer Bent Aage Nielsen, Egernførde, overass. Ely Nielsen, Ålborg, landsretssagfører M. Nørhald, Sønderborg, grosserer Oluf Ohlsen, Lyksborg, overlærer Inger Ottosen, Flensborg, salgschef C. J. Pape, Fannerup †, førstelærer Albert Pedersen, Vedsted, overlærer Karen Pedersen, Rødding, lærer P. Storgaard Pedersen, Avnbøl, lærer Hans Petersen.

Garding, filialbestyrer Jørgen Petersen, Åbenrå, amtssekretær Nis Petersen, Flensborg, lærer Otto Petersen, Gulde, viceskoleinspektør P. Chr. Petersen, Husum, mejerier Søren Petersen, Alslev †, sognepræst K. Rasmussen, Udbjerg, overlærer J. Ravn, Bagsværd †, fru Eva Riis, Agerskov, møbelhandler Riis-Anthonsen, Åbenrå, pastor Sigfred Riishøjgaard, Kolding, stud. mag. Stig Rudlsen, Valby, læge Christian Rud, København, gårdejer Hans J. Schmidt, Varnæs, lærer Karl Heinz Schmidt, Flensborg, gårdejer Mads Schmidt, Brandsbøl, gårdejer Marius J. Schmidt, Skrydstrup, postkontrollør L. J. Schrøder, Haderslev †, dr. phil. Gudmund Schütte, Eskjær †, prokurist Hans Schøning, Vojens, højskoleforst. Olaf Skov, Svensstrup, lærer Johs. Skovenborg, Høning, forstander R. Stærmose, Lindholm, lærer Asger Svava-Olsen, Flensborg, skoleleder Sv. Søe-Petersen, Damholm, arkitekt S. M. Sørensen, Åbenrå †, fru Marie Thomsen, Åbenrå, gårdejer Jens Aage Uth, Havsted pr. Ravsted, pastor Carl Warncke, Ullerup, fru Anna Marie Weiss, Flensborg, fiskerier J. C. W. Wichmann, Rødekro, bogtrykker J. Wind, Haderslev, overlærer S. D. Wolff, Nordborg, lærer Poul Østergaard Pedersen, Husum, Øster Løgum sogns bibliotek.

Tilgangsliste:

ÅBENRÅ AMT

Åbenrå by:

Bak-Sørensen, Dina, fru
Bech, Ole, journalist
Behrens, Hans, kustode
Borgå, Børge, overlærer
Bøllelose, Harald, rentier
Callesen, C., frk.
Christensen, Frederik, fhv. skolekonsulent
Christensen, S. Møller, ingeniør
Dirksen, Karen, tandlæge, fru
Dodt, Margrethe, kontorassistent
Dodt, Oscar
Fink, Cis, vævelærerinde
Godt, Dorteia, fysioterapeut

Hansen, Claus, gasværksbestyrer
Have, Olaf Junggreen, kunsthandler
Hemmersam, Bothilde, fru
Jacobsen, Erik, skibsagent
Jacobsen, H. Asmus, kontorass.
Jensen, Maren, fru
Junggreen, J. P., havearkitekt
Korsgaard, Sofie, væverske
Kaatmann, H., købmand
Lund, Frederikke, fru
Poulsen, Richard, tømrermester
Randers, Jens, revisor
Stidsen, Johannes E., pastor
Unnerup, Sv., kaptajn
Wiwe, Birthe, fru bankprokurist
Wåben, Peter Laur., pens. skoleinsp.

Bedsted sogn:

Clausen, Jacob, skoleelev,
Ryttersgaard, Jes H.

Bjolderup sogn:

Møller, Marie, fru, Bolderslev

Egvad sogn:

Asmussen, Niels, seminarieelev,
Nørre Hostrup
Heisel, Thomas, gårdejer, Horsbyg
Petersen, Aage, gårdejer, Øbening

Ensted sogn:

Plum, Astrid, fru, Stubbæk

Felsted sogn:

Staugaard, H. C. J., rentier, Solbjerg

Gråsten sogn:

Agnhof, Asta, overlærer, fru
Emborg, S. T., læge
Filt Hansen, landbrugslærer
Henriksen, Viggo, vinhandler
Iversen, Anni, lærerinde
Jakobsen, Alma, hush.lærerinde
Lorenzen, Thorvald, disponent
Mainz, Anders, bankass.
Møller, Uwe, læge
Åbenhus, Arne, lærer

Holbøl sogn:

Bojskov, Hans Fr., gårdejer,
Kelstrupskov
Laursen, Magnus, vejmand,
Rønshoved
Moos, Olav, gårdejer, Nørreskov

Kilplev sogn:

Anker, Anders, lærer, Bjerndrup
Jessen, Johs., maskinstationen

Løjt sogn:

Hansen, Svend, lærer, Løjt kirkeby

Rinkenæs sogn:

Andresen, Jørgen, inspektør,
Rinkenæs Nederby
Hansen, Karl Møller, landmand,
Rinkenæs
Jensen, J. Jacob, rentier, Rinkenæs

Rise sogn:

Lautrup, Peter B., stationshøj,
Rødekro

Varnæs sogn:

Christensen, Chr., lærer, Varnæs
Jacobsen, Mimi, husbest., Bovrup
Jessen, Ingvar, malerm., Bovrup
Jørgensen, P., gårdejer, Bovrup
Lauritzen, Holger, gårdejer, Grav
Nielsen, Elin Karl, installatør

Øster Løgum sogn:

Nielsen, Søren Strøm, husm., Genner
Rudolph, Peter, tømrerm., Hovslund

HADERSLEV AMT

Haderslev by:

Albertsen, Ingeborg, lærerinde
Christensen, Fr., fhv. snedkerm.
Denager, Verner, lærer
Ernstsen, Carl-Emil
Friis, Erik, sparekassekasserer
Hansen, Frederik, fuldmægtig
Hansen, Viggo, amtsbogholder
van Hauen, Kurt, kreditfuldm.
Hopballe, Chr. Johs., seminarieelev
Jakobsen, Gunnar, seminarieadj.
Lindbo Hansen, distriktsbestyrer
Madsen, J. Ove, lærer
Mikkelsen, Magnus, lærer
Ohlsen, Sven, købmand
Oxholm, Ole, journalist
Rindholt, Leif, cand. mag.
Schmidt, Jens, arbejder
Sørensen, Mary, sundhedsplejerske
Thoroe, C., maltmester
Weitling, Günther, cand. theol.
Wolthers, Per, seminarieadjunkt
Østerlund, Hans J., overlærer

Agerskov sogn:

Christensen, Kjestine, posteksped.
Madsen, lærer, Bovlund
Schelde, Anne, fru, Vellerup

Bevtoft sogn:

Gemmer, Th., postekspeditør

Gammel Haderslev sogn:

Hjort, Johannes, gårdejer, Ejsbøl

Gram sogn:

Bredkjær, Elisabeth, frk., Gram
Holst, Christine, lærerinde,
Endrupskov
Lorentzen, Rikke, afdelingssyge-
plejerske, Gram

Petersen, Holger, købmand
Tilgaard, Margrethe, fru

Grarup sogn:
Jensen, Peter, gdr., Stenderupgård

Halk sogn:
Lorenzen, Fr. N., sognepræst

Hoptrup sogn:
Engsig-Krarup, P., sognepræst

Hygum sogn:
Fredslund, Aksel, Sdr. Hygum

Jels sogn:
Hviid, P., lærer, Jels
Nielsen, Kr., overlærer, Jels

Rødding sogn:
Jepsen, Chr., Stærekassen

Skodborg sogn:
Christensen, Peter, kommunekass.

Sommersted sogn:
Fink, Marie, lærerinde
Michaelsen, Peter, Kastvrå

Starup sogn:
Jessen, Gustav, propr., Løntgård

Tirslund sogn:
Bjorholm-Petersen, H., propr.,
Bjorholmsminde
Friis, Niels, gårdejer, Gøtterup

Toftlund sogn:
Rossen, Poul J., Ørderup
Sønderby, Peder, gårdejer, Ørderup
Østergård

Tyrstrup sogn:
Leerskov, Carl, folkepens., Kokjær
Petersen, Chr. M., Skovrup

Vilstrup sogn:
Fårvang, K., sognepræst
Hansen, Margrethe, lærerinde,
Sdr. Vilstrup

Vojens sogn:
Christensen, Erik, afdelingschef
Jacobsen, P., sognerådsformand
Jacobsen, Peter, fhv. stationsmester

Larsen, Gunner J., tandlæge
Petersen, Dorthe, lærerinde, fru
Pors, J. B. Høyer, lærer

Øsby sogn:
Eriksen, Iver, gårdejer, Sverdrup

Øster Lindet sogn:
Bruun, Martin, landmand, Terp
Holst, Helge, gårdejer, Terp
Nielsen, Bodil, lærerinde, Ø. Lindet

SØNDERBORG AMT

Sønderborg by:
Arnvig, J., overlæge, dr. med.
Asmussen, Leonhardt
Brügge, Gert, stud. mag.
Christensen, C. M., lektor
Christensen, Marie, børnehaveleder
Grandt-Nielsen, Finn
Hansen, D. Keller, rektor
Norberg, Knud, adjunkt
Slettebo, Jørgen, museumsinspektør
Smedegård, Bent H., provisor

Asserballe sogn:
Eriksen, Adolf, førstelærer,
Asserballeskov
Hansen, Hans, aftægtsmand
Lorentzen, J. P., lærer

Broager sogn:
Møller, A. C., »Grønland«
pr. Egersund
Sibbesen, Kristian, gårdejer,
Gammelgab mark
Terkelsen, Anna, assistent

Dybbøl sogn:
Hansen, Aksel, lærer, Ragebøl
Kæstel, Hans, sognefoged
Lund, Birgitte, lærerinde

Egen sogn:
Møller, Hans J., læge, Guderup

Havnbjerg sogn:
Clausen, Cl., gårdejer

Kegnæs sogn:
Hansen, Math. C., gårdejer, Østerby

Lysabild sogn:
Schmidt, Cecilie, sygeplejerske, fru,
Vibøge

Notmark sogn:

Rasmussen, G., forst., Fynshav

Sottrup sogn:

Petersen, Peter, gårdejer,
Tørvemosegård

Tandslet sogn:

Hansen, Peter, gdr., Tandsgård

Ulkebøl sogn:

Iversen, Jens, sognepræst, Ulkebøl

Ullerup sogn:

Møller, Hans, gårdejer, Blans

TØNDER AMT

Tønder by:

Christensen, Vagn, bagersvend
Hansen, H. C., lærer
Jensen, Cathrine, lærerinde
Jepsen, Bente, bibliotekar
Larsen, Bent Valeur, adjunkt
Lund, Einer, amtslæge
Simonsen, Edith, adjunkt
Sørensen, Arne, civilingeniør
Thomsen, N. B., lærer

Arrild sogn:

Lautrup, Jørgen, gårdejer, Roost
Rasmussen, S., skovf., Lindet skov

Brede sogn:

Bjerre, Uffe, lærer, Bredebro
Nielsen, Knud, lærer, Bredebro

Bylderup sogn:

Kryger, J., dyrlæge, Bylderup Bov

Døstrup sogn:

Enemark, Niels, skomager

Emmerlev sogn:

Friis-Andresen, Boj, gårdejer,
Traneborg
Jacobsen, Hans, mejeribest., Højtoft

Hviding sogn:

Laursen, Rigmor Uth, Hviding St.
Møller, A. B., sognefoged, Råhede

Højer flække:

Mathiesen, Arth. L., skoleelev, Højer

Højst sogn:

Nielsen, Henning, lærer, Ø. Højst

Løgumkloster flække:

Christensen, Erik, konsulent
Kristoffersen, A. R., postmester
Madsen, Peter, lærer

Løgumkloster landsogn:

Hansen, Chr. Paulsen, Ellum

Mjolden sogn:

Jæger, Aage, sognepræst, Mjolden
Petersen, Hage, husmand

Møgeltønder sogn:

Albæk, A., bestyrer, Kannikhus
Davidsen, H. C., fhv. godsinspektør
Iversen, Grete, fru
Jørgensen, Peter, lærer

Nørre Løgum sogn:

Jefsen, Peter, landmand, Bjerndrup-
Larsen, Frede, gårdejer, Landeby

Rabsted sogn:

Møller, Julius, gårdejer, Knivsig

Røms sogn:

Petersen, Peter, vandrerrhjemmet

Skærbæk sogn:

Fromsejer, P., forpagter, Gesing
Kortsen, J. C., realskolebestyrer
Oksen, Jens, direktør
Stamp, Niels, gårdejer, Ullerup

Tinglev sogn:

Larsen, Gunnar, læge

Tønder landsogn:

Fabricius, Peter, lærer, Emmerske

Udbjerg sogn:

Eskildsen, Hans, overlærer, Sæd

Vodder sogn:

Andreasen, H. E., førstel., Frifelt
Mauritsen, Anton, førstel., Gånsager
Paulsen, H. Petersen, landmand,
Gånsager
Thyssen, Martin, sognerådsformand,
Vodder

SYDSLESVIG

Egernførde kreds:

Nielsen, Bent Åge, lærer,
Egernførde

Flensborg by:

Andersen, Margr. Chantz, sygepl.
Harck, Ole
Johansen, Wilhelm, adjunkt
Prahl, Else, korrespondent
Wingender, Franz, ungdomssek.

Slesvig kreds:

Weber, Jürg., Damholm pr. Ulsby

Sydtønder kreds:

Gammelgård, Dagmar, distrikts-
sygeplejerske, Læk
Jensen, Ellen Lønnsmand, over-
lærer, frk., Vesterland
Svendsen, Thomas, skoleleder,
Vesterland

STOR-KØBENHAVN

Bjerg, Knud, Parkbo 14, Valby
Clemmensen, Erik Haunstrup,
underdirektør, cand. polit.,
Gl. Vartovvej 19, Hellerup
Dahl, Cecilie, lærerinde, Amager
Fælledvej 37 st., Kbh. S.
Gørtz, Hans, Sølvgade 40, Kbh. K.
Hansen, Anne Luise, skolepsyk.,
Ved Kanalen 9 VI t. h., Kbh. K.
Hansen, Niels, fru, Hostrups Have 9
V t. h., Kbh. V.
Hartmann, H. F. S., civilingeniør,
Gentoftegade 106 I, Gentofte
Hybschmann, J. M., civilingeniør,
Smakkegårdsvej 121, Gentofte
Jensen, Ellen Rossen, fru, Vester-
brogade 33 A, Kbh. V.
Johansen, Frederik, gross., Sophus
Bauditzvej 40, Charlottenlund
Kastfelt, C., fabrikant, Elmeallé 61,
Tåstrup
Krarup, Wilhelm, sognepræst,
Wibrandsvej 41, Kbh. S.
Lomholt-Thomsen, Johs., lektor,
Dianavej 17 C, Vanløse
Mathiesen, Christen Viborg, maler-
svend, Mikkell Vibesgade 1 I t. h.,
Kbh. K.

Matzen, F., kaptajn, M/S Brazilian
Reefer, rederiet J. Lauritzen,
Kbh. K.
Mundt, Kaj, landsretspræsident,
Halls Allé 10, Kbh. V.
Pedersen, N. M., revisor, Holsteins-
gade, Kbh. Ø.
Petersen, Arne Thye, civilingeniør,
Farumvej 20, Herløv
Petersen, Ebbe Thye, søløjtnant,
Finsensvej 39 B I t. v., Kbh. F.
Petersen, Tage Thye, bankassistent,
Nørrekær 11 st. t. v., Rødovre
Pindberg, Sigrid, husmoder, Sct.
Kjeldsgade 12, Kbh. Ø.
Poulsen, Karen Refslund, fru, Johan
Krohnvej 6 IV t. h., Valby
Rimestad, H. T., direktør, Svane-
møllevej 51, Hellerup
Rosendal, Erik, ekspeditionsssek.,
cand. jur., Frederik VI's Alle 5
II t. v., Kbh. F.
Ruus, Poul, redaktør, Nr. Farimagsgade 69, Kbh. K.
Schrøder, Per, civilingeniør, Asa-
vænget 22, Kgs. Lyngby
Worthmann, J. P., dir., Blomster-
vænget 19, Kgs. Lyngby
Zimmermann, P., prokurist DFDS,
Sct. Annæplads 30, Kbh. K.

ØVRIGE DANMARK

Andersen, Erik, mag. art., Jerup
Andersen, N. P., handelsmand,
Ringsted
Antikvariske Samling, Den, Ribe
Barløse, Børge L., viceskole-
inspektør, Åbyhøj
Bek, Jens, lektor, Randers
Bernier, L., kammerherreinde,
Holstenshus pr. Fåborg
Biblioteket, Struer
Bjerre, H., overlæge, dr. med.,
Fåborg
Bramsen, K. A., forstander, Sorø
Brandt, Jørgen, sagførerfuldmægtig,
Roskilde
Centralbiblioteket, Lemvig
Christiansen, C. F., prok., Hyllinge
Erichsen, Hans P., assistent,
Favrholm pr. Hillerød
Hansen, Arne Vest, Ulslev, pr.

Sdr. Ørslev, Falster
 Hessellund, Thea, lærerinde, Højen,
 pr. Hjørring
 Holt, Paul, seminarirektor, Århus
 Jensen, F. H., postassistent, Århus,
 Hjortensgade 3 I
 Jensen, Vagn Anker, læge, Hals
 Jørgensen, J. C., lærer, Risskov
 Jørgensen, Otto, toldinsp., Esbjerg
 Kauffmann, toldforvalter, Skælskør
 Krab, Andreas, assistent, Forsøgs-
 stationen, Tylstrup
 Landsarkivet for Fyn, Odense
 Larsen, Arne G., lærer, Høigård,
 Mejlby-Arden
 Lauridsen, Johs., bankkfuldmægtig,
 Kolding

Mikkelsen, P., Lyngbakken, Skave,
 Holstebro
 Petersen, Erik Thye, ingeniør, Skive
 Runekær-Hansen, J., lærerinde,
 Næstved
 Røgilds, Jens, lærer, Nykøbing F.
 Sestoft, Thorkil, tandl., Kalundborg

UDLANDET

Hintze, Gottfried, trädgårdsmästare,
 Elselund, Solna, Sverige
 Lorenzen, Georges, kontorchef,
 Drammen, Norge
 Schenck, Richard, Stadtkämmerer,
 dr., Oberhausen, Rhld., Tyskland

I serien

Skrifter, udgivne af Historisk samfund for Sønderjylland

er udkommet:

- Nr. 1. Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*, 2,25 kr.
(i boghandelen 3,—)
- Nr. 2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev landråd*. Udsolgt.
- Nr. 3. *Tønder gennem tiderne*. I-II 25 kr. (I 14 kr., II 11 kr.) (37,50).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigsk fattigvæsens fortid*. 4,50 kr. (6,—).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie*. Udsolgt.
- Nr. 6. *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2 kr. (4,—).
- Nr. 7. *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse*. 3 kr. (4,50).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*. 2 kr. (3,—).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*. 2 kr. (3,—).
- Nr. 10. *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*. 6 kr. (10,—).
- Nr. 11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur*, 2. udgave m. tillæg: Manuskripter vedr. sønderjysk personalhistorie i landsarkivet i Åbenrå ved Peter Kr. Iversen, 7,50 kr. (12,—).
- Nr. 12. *Nordslesvig efter genforeningen*, 7 radioforedrag. 3 kr. (4,50).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. Udsolgt.
- Nr. 14. N. Black Hansen: *Åbenrå annaler, 1524, 1584—1694*. 4 kr. (6,—).
- Nr. 15. Peter Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog*. 12 kr. (18,—).
- Nr. 16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. I 10 kr. (15,—), II 10 kr. (17,—).
- Nr. 17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad*. En biografi. 8 kr. (14,—).
- Nr. 18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: *Kaptajn Hans Bruhns Erindringer*. 9 kr. (16,—).
- Nr. 19. Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogeskripterens tid*. 12 kr. (21,—).

Serien redigeres af et udvalg, bestående af generalkonsul, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg, arkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, og fhv. forstander Hans Lund, Tanderupgård.

Medlemmer af Historisk samfund for Sønderjylland kan bestille skrifterne hos samfundets kasserer, fuldmægtig Olav Christensen, Christiansfeldvej 30, Haderslev. Ikke-medlemmer kan købe dem i boghandelen.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

formand: arkivar Peter Kr. Iversen,
Åbenrå

kasserer: fuldmægtig Olav Christensen,
Haderslev

sekretær: overlærer Chr. Stenz, Åbenrå

amtsudvalgsformænd:

gdr. Ernst Christensen, Asserballe

pastor Tage Holm, Vojens

overassistent Holger Jacobsen, Åbenrå

pastor H. F. Petersen, Satrup, Angel

gdr. Cornelius Schmidt, Døstrup

styrelsesmedlemmer iøvrigt:

viceskoleinspektør Werner Christiansen,
Tønder

adjunkt Knud Fanø, Tønder

Generalkonsul, dr. phil. Troels Fink,
Flensborg

provst, dr. theol. Jens Holdt, Brede

landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg

fhv. højskoleforstander Hans Lund,
Tanderupgård

museumsinspektør Hans Neumann,
Haderslev

formanden, kassereren og sekretæren
danner forretningsudvalg

museumsinspektør J. Slettebo,
Sønderborg, fungerer som hjælpesekretær

redaktionsadresser:

Sønderjyske årbøger: Knud Fanø,
Brorsonsvej 29, Tønder

Sønderjysk månedsskrift:

Werner Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder

Skriftrækken: Peter Kr. Iversen,
Kystvej 10, Åbenrå

kassererens adresse:

Olav Christensen, Christiansfeldvej 30,
Haderslev, giro: 42682

ældre årbøger og skrifter

bestilles hos kassereren

Sønderjysk månedsskrift bestilles hos

Werner Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder

Sønderjyske årbøger er Historisk samfunds
medlemsskrift. Medlemskontingent plus
forsendelsesomkostninger er f. t.
10,— kr. årligt

indmeldelser modtages af
alle styrelsesmedlemmer og
de lokale tillidsmænd.

Sønderjyske årbøger i kommission hos
Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.

